Eurasian Academy of Sciences
Eurasian Business & Economics Journal
2019 Volume:20 S: 38-63
Published Online October 2019 (http://busecon.eurasianacademy.org)
http://dx.doi.org/10.17740/eas.econ.2019.V20-03

AN INVESTIGATION OF MACROECONOMIC PERFORMANCE OF AZERBAIJAN

Ayfer GEDİKLİ* & Seyfettin ERDOĞAN**

* Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, ayfer.gedikli@medeniyet.edu.tr

** Prof. Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, seyfettin.erdogan@medeniyet.edu.tr

Copyright © 2019 Ayfer GEDİKLİ ve Seyfettin ERDOĞAN. This is an open access article distributed under the Eurasian Academy of Sciences License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ABSTRACT

After the collapse of the USSR, Azerbaijan declared its independence in 1991, and is experiencing pains and structural problems similar to other transition economies. Although Azerbaijan had been an agricultural country for decades, oil has become the most important resource of the country in mid 1990's. This transformation brought problems such as "natural resource curse" and "Dutch Disease". The government tried to take certain precautions against these risks. In this vein, in this study, the macroeconomic performance of Azerbaijan, facing the similar problems of economies dependent on the export of natural resources will be analyzed as a case study. Besides,the macroeconomic policies applied, the problems encountered and solutions for these problems will be presented.

Key Words: Azerbaijan, Macroeconomic Performance, Oil

JEL codes: F41, O13, N55

Scope: Economics

Type: Research

AZERBAYCAN'IN MAKROEKONOMİK PERFORMANSI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

ÖZET

SSCB'nin dağılmasının ardından 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, diğer geçiş sürecinde olan ülkelere benzer sancılar ve yapısal sorunlar yaşamaktadır. Uzun yıllar boyunca tarım ülkesi olan Azerbaycan'da 1990'ların ortasından itibaren petrolün ülkenin en önemli kaynağı haline gelmesi ile birlikte "doğal kaynak talihsizliği" ve "Hollanda Hastalığı" gibi sorunlar gündeme gelmiş, devlet bu risklere karşı belli tedbirler almaya çalışmıştır. Bu çerçevede bu çalışmada, tek doğal kaynağın ihracatına bağlı olan ekonomilerin karşılaştıkları problemlere benzer sorunlar yaşayan Azerbaycan'ın makroekonomik performansı vaka analizi olarak incelenecek, uygulanan makroekonomik politikalar, karşılaşılan sorunlar ve bunlara yönelik çözüm önerileri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Makroekonomik Performans, Petrol

JEL Kodları: F41, O13, N55

Alanı: İktisat

Türü: Araştırma

1. GİRİŞ

Güneydoğu Kafkas bölgesinde ipek yolu üzerinde, Asya ile Avrupa arasında geçiş yolu üzerinde kurulu olan, üst-orta gelir grubuna mensup ülkelerden Azerbaycan Cumhuriyeti, 86.600 km² toprağı, 2018 yılı nüfus sayımına göre 9.94 milyon nüfusu ile bölgenin önemli ülkelerinden birisidir (Yoon, 2019:1). Doğu kıyısında Hazar Denizi bulunan Azerbaycan'ın sınır komşuları Ermenistan, Gürcistan, Rusya, İran ve Türkiye'dir. Ülkenin başkenti olan Bakü, aynı zamanda Kafkas bölgesinin en büyük kentidir. Nüfusun %53.1'i şehirlerde ve %46.9'u kırsal bölgelerde yaşamını sürdürmektedir (Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs, 2019). Eski SSCB'ye bağlı ülkelerden biri olan Azerbaycan, bağımsızlığını 18 Ekim 1991'de ilan etmiştir. Ülkenin resmi dili, Türkçe'nin bir lehçesi olan Azeri Türkçesi'dir. Azerbaycan halkı, konuştuğu Azeri Türkçesi ile Türk dünyasında, Şii mezhebi ile İran'da, coğrafi pozisyonu ile Kafkaslar'da giderek artan bir öneme sahiptir. Ülke, 66 bölge ve 1 otonom cumhuriyet olan Nahcivan'dan oluşmaktadır. Ülkenin para birimi Azerbaycan Manatı (AZN)'dır (OECD, 2016:16).

Son yıllarda Azerbaycan, Avrupa ile Asya arasındaki geçiş noktasında bulunan jeopolitik konumu yanında zengin yer altı kaynakları olan petrol ve doğal gazın etkisiyle oldukça önem kazanmıştır. ABD ve AB'nin destekleri ile gelişen Azerbaycan, enerji arzı konusunda AB için kilit öneme haiz ülke konumuna gelmiştir (Strimbovschi, 2016: 506). Ülkenin ekonomik ve siyasi yönden güçlenmesi, doğrudan yer altı zenginliklerin kullanımı ve değerlendirilmesi ile ilintilidir. Ülkede zengin petrol yatakları yanında, doğalgaz, kurşun, çinko, bakır, kobalt, demir cevheri, mermer, arsenik, barit, kireç taşı, alünit, maden tuzu ve kaya tuzu kaynakları da bulunmaktadır. Düşük rezervler olmakla birlikte altın ve gümüş madenleri de vardır. Azerbaycan'da petrol ve doğal gaz, Hazar Denizi'nde, Kum Adası, Neft Taşları, Neftçala, Bahar, Abşeron yarımadasında, Şirvan ve Gence'de çıkartılmaktadır (Karaca, Aydoğdu & Bozkırlı, 2016: 18).

Azerbaycan ekonomisi, siyasi ve toplumsal alanlarda olduğu gibi Sovyet sisteminin devamı niteliğindedir. Sovyetler Birliği, Azerbaycan'a endüstrileşme, güçlü altyapı ve yüksek eğitim düzeyini bırakmıştır. Bu olumlu etkileri yanından Sovyet rejimi ülkeye miras olarak küresel ekonomiye eklemlenmede travmatik bir süreç yaşamayı da bırakmıştır. Merkezi planlı ekonomi, ciddi çevre felaketlerini göz önünde bulundurmamıştır. SSCB döneminde metal üretimi merkezlerinden olan Azerbaycan'da ortada kalan metal yığınları, Çin ekonomisinin ihtiyaç duyduğu ucuz metal ihtiyacını karşılamak için hurda fiyatına satılıp elden çıkarılana kadar açık alanlarda paslanmaya terk edilmiştir. Ayrıca Sovyet yönetiminde ekonomi bölümlere ayrılarak sadece bir veya birkaç sektörde uzmanlaşma sağlanmaya çalışılmıştır. Bu durum, merkezde Moskova tarafından belirlenecek şekilde kaynaklardan faydalanmayı sağlamış ve merkeze bağımlılığı sürekli kılmıştır. Bağlı cumhuriyetlerin hiçbirisine dış ticarette bağımsız hareket etme imkanı sağlanmamış ve tüm ticaret merkezden koordine edilmiştir. Bağımsızlık sonrasında bile eski Sovyet cumhuriyetleri kendi içlerinde ilişkilerini sürdürmüşler ve Rusya sadece eski Sovyet cumhuriyetlerinin ilişkilerinde değil, tüm dünya ile olan ekonomik ilişkilerinde de bu ülkelerin kararlarında her zaman söz sahibi olmuştur. Bu bağımlılık, Azerbaycan gibi yeni bağımsızlığını kazanan cumhuriyetlerin ekonomilerini yeniden yapılandırmalarında ve dünya ile entegrasyonlarında sancılı bir geçiş dönemi yaşamalarına yol açmıştır (Cornell, 2011: 200).

Bu çalışmanın amacı, bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan'ın makroekonomik performansını araştırmaktır. Çalışmanın ilk bölümünde Azerbaycan'ın kısa tarihi, makroekonomik görünümü ve sektörel bazda ekonomik performansı incelenecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde ülkenin ekonomik gelişme sürecinde sektörel düzeyde karşılaştığı güçlükler ve bunlara yönelik alternatif politika önerileri sunulacaktır.

Geçiş dönemini yaşayan diğer ülkelerde görülen benzer makroekonomik sorunların yaşandığı Azerbaycan'da hükümet, geçiş sürecini en az maliyetle tamamlama çabası içindedir. Vaka analizi niteliğindeki bu çalışmada, ülkede uygulanmakta olan makroekonomik politikalar ayrıntılı olarak incelenmiş ve mevcut uygulamalara yönelik değerlendirmeler yanında, alternatif politika önerileri de ortaya konmaya çalışılmıştır.

2.AZERBAYCAN'IN TARİHİ

Azerbaycan tüm tarihi boyunca doğu-batı arasında bir geçiş yolu olma konumunu korumuştur. Ülke, bu konumu nedeniyle göçlere, savaşlara, ticarete ve doğu-batı ve kuzey-güney arasındaki transit geçişlere ev sahipliği yapmıştır. Bu coğrafi konumu Azerbaycan'ın sadece ekonomisini değil, ülke siyasetini, demografisini ve tarihini şekillendirmiştir. Azerbaycan tarihi MÖ 4. Yüzyıla dayanır. Bu dönemde bölgede hüküm süren Arran toplumu Hristiyanlık öncesi dönemde zerdüştlüğe inanmışlardır. Bölgenin müslüman Araplar ve özellikle Türkler tarafından fethedilmesinden sonra müslümanlığı kabul etmişlerdir. Türklerin bölgeyi fethetmesi ile birlikte burada yaşayan topluluklar Türkleşmiş ve dil olarak Azerbaycan Türkçe'sini kullanmaya başlamışlardır. Osmanlı devletinin zayıflama ve dağılma döneminde bölgeyi yeterince koruyamaması nedeniyle, 1813-1918 döneminde Rusya İmparatorluğu'na dahil edilen Azerbaycan'ın ülke sınırları 1918 yılında çizilmiş olmakla birlikte, Bolşevik İhtilali sonrası kurulan SSCB'ye bağlı bir cumhuriyet haline gelmiştir (PWC Azerbaijan, 2019: 6).

Ülke, 1990'lara kadar SSCB'nin bir cumhuriyeti olarak kapalı bir dönem geçirdikten sonra, SSCB'nin dağılması ile birlikte, 1991 yılından itibaren bağımsız cumhuriyet olmuştur. 1991 yılında Ayaz Muttalibov'un kısa bir süre yürüttüğü cumhurbaşkanlığının ardından Azerbaycan Halk Cephesi'nin baskısı ile görevi bırakmak zorunda kalmış, ancak 14 Mayıs 1992'de Mutalibov'un iktidarı yeniden ele geçirmek için gerçekleştirdiği darbe girişimi başarısız olunca, Azerbaycan Halk Cephesi'nden önce İsa Kamber, ardından Ebulfeyz Elçibey devlet başkanlığına seçilmiştir. Bu dönemde Azerbaycan Komünist partisi kapatılmış ancak ülkede bu partinin siyasi görüşü ve ekonomik gücü devam etmiştir. Elçibey sadece 2 yıl sonra "Milli Kahramanlık Ödülü" verdiği Suret Hüseyinov'un 1993'de ayaklanma çıkarması sonucu, görevini bırakmıştır. 4 Haziran 1993'de Gence kentinde Albay Süret Hüseyinov liderliğinde çıkan ayaklanma ile Elçibey görevden uzaklaştırılması sonucunda Azerbaycan Halk Cephesi'nin iktidarı son bulmuş, yerine Haydar Aliyev gelmiştir. Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan, bölgenin güçlü üç ülkesi olan Rusya, Türkiye ve İran ile ilişkileri oldukça dikkatli ve kontrollü şekilde götürmeye önem vermiştir (Mollaer, 2004: 67; Curtis, 1994: xxxviii). Haydar Aliyev, "bütün sorunları çözen", "güçlü adam" sıfatları ile toplum tarafından kabul gören kimliği ile güçlü bir cumhurbaşkanı figürü olmuştur. Aliyev'in cumhurbaşkanlığı döneminde Ermenistan ile ateşkes ilan edilmiş ve hemen ardından ülkenin kalkınması için ciddi bir çaba ortaya konmuştur. 2003 yılında cumhurbaşkanlığını oğlu İlham Aliyev'e bırakmıştır. İlham Aliyev yönetimindeki petrol zengini ülke, 2010 yılında petrol gelirleri sayesinde büyük bir ekonomik gelişme kaydetmiştir (Ergun, 2010: 69). Ancak ülke, Küresel Kriz sonrası dönemde tüm dünyada yaşanan ekonomik daralmadan nasibini almış, bunun üzerine küresel petrol fiyatlarında görülen azalma da ülke ekonomisine ciddi bir darbe vurmuştur. Son dönemde petrol fiyatlarındaki toparlanma ile ülke ekonomisi yeniden pozitif

büyüme performansı göstermeye başlamıştır. Ancak yaşanan ekonomik deneyim, ülkenin tek ürün ihracatına dayalı yapısının olası risklere karşı akılcı ekonomi politikaları geliştirilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur.

3.DAĞLIK KARABAĞ SORUNU

SSCB'nin cumhuriyetleri döneminde, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı olan Dağlık Karabağ bölgesini, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kendi ülke topraklarına katma konusunda uzun süre anlaşmazlık yaşamışlardır. Gerilim, ülkelerin 1991'de SSCB'nin dağılması ve bağımsız birer cumhuriyet olmalarının ardından 1992 yılında savaşa dönüşmüştür. Bu durum, Rusya açısından bu ülkeler üzerinde siyasi ve askeri etkisinin artması için uygun bir ortam sağlamıştır. 25-26 Şubat 1992 tarihlerinde Azerbaycan'ın Hocalı kentinde Ermeniler'in 366. Rus Tankçı Birliği'nin desteğini alarak gerçekleştirdikleri katliam, yakın dünya tarihine kara bir leke olarak geçmiştir (Mollaer, 2004: 67). Savaşın başlarında Rusya hem Azerbaycan'a hem de Ermenistan'a silah ve teknik destek sağlayarak her iki ülkenin de kendisine olan bağımlılığının artmasını sağlamıştır. Bu destekler bazen bedelsiz yardım, bazen de belli bir maliyet karşılığında verilmiştir. Savaşın etkisi ile iki ülke de zayıflarken, ülkelerin Rusya'ya olan bağımlılıkları da artmıştır. 1992 yılında Azerbaycan'da siyasi bir darbe gerçekleşmiş ve yönetim Ayaz Muttalibov'dan Ebulfeyz Elçibey'e geçmiştir. Antikomünist fikirleri nedeniyle 1970'li yıllarda hapis yatan Elçibey, Rusya'nın emperyalist politikalarını kabullenmemiş ve Azerbaycan-Rusya ilişkileri daha da gerilirken, Türkiye ile askeri ve siyasi ilişkilerini güçlü tutmayı tercih etmiştir. Rusya, bu yakınlaşmaya Azerbaycan-Ermenistan savaşında Ermenistan'a yakın durarak karşılık vermiş ve Dağlık Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgaline destek olmuştur. 630 sivilin katledildiği Hocalı Katliamı ardından 1993'e kadar Dağlık Karabağ'ın büyük kısmı Ermenistan'ın işgali altına girmiştir. Ermenistan, Karabağ yanında Azerbaycan'a ait çok sayıda kente de girdiği için bu bölgelerde yaşayan 1 milyondan fazla Azeri, Azerbaycan'a göç etmek zorunda kalmıştır. Mayıs 1994'de Azerbaycan, Ermenistan ve Dağlık Karabağ, Bişkek'te ateşkes anlaşması imzalamışlardır. Anlaşma uyarınca her iki taraf da askerlerini bölgeden çekmişlerdir (Ismailzade, 2006: 7, 12).

4.AZERBAYCAN'IN YÖNETİM YAPISI VE YASAL SİSTEMİ

1992 yılında kabul edilen Siyasal Partiler Kanunu'na göre siyasal partiler siyasal yaşamın temel unsurlarıdır ve siyasal partilerin kurulması, faaliyet göstermesi yasal düzenlemelerle onaylanmıştır. Ancak kimi araştırmacılara göre, ülkede çok partili siyasi yaşam tercih edilmekle birlikte, fiili olarak neredeyse tek parti rejiminin güçlü şekilde temsil edildiği bir yapı ortaya çıkmıştır. Ancak, ifade etmek gerekir ki Azerbaycan, Sovyet sonrası dönemde geçiş dönemi yaşayan diğer ülkelere benzer beklenen siyasi süreçler içinden geçmektedir. Bilhassa kendi iktidar döneminde Haydar Aliyev gibi güçlü bir lider figür, alternatif siyasi söylemlere karşı güçlü bir refleks geliştirmiştir (Mollaer, 2004: 72-73). Azerbaycan'da yasal sistem ağırlıklı olarak sivil kanunlarla işletilir. Ülkedeki en yüksek yasal otorite Anayasa Mahkemesi'dir. Azerbaycan Anayasası referandumla 12 Kasım 1995 tarihinde kabul edilerek, Milli Meclis'ten geçmiştir. Ülkede Anayasa Mahkemesinin yanında Yargıtay, yüce divan, asliye ceza mahkemeleri, idari ve ticari mahkemeler de faaliyetlerini sürdürmektedir (PWC Azerbaijan, 2019: 7). Ülke, demokratik başkanlık sistemi ile yönetilir. Cumhurbaşkanı, halkın oylarının yarısından fazlasını alarak 5 yıllığına seçilir. Başbakan ise cumhurbaşkanı tarafından atanır. Kabinenin diğer üyeleri de doğrudan başkan tarafından atanır. Yasama otoritesi, çok partili sistemin yer aldığı 125 sandalyeli Milli Meclis'tedir (OECD, 2016: 18).

5.AZERBAYCAN'IN MAKROEKONOMİK GÖRÜNÜMÜ

1991 yılında bağımsızlığını ilan ettikten sonra, Ermenistan'la yapılan savaşın da etkisi ile Azerbaycan'ın makroekonomik göstergelerinde ciddi bozulmalar görülmüştür. 1995-1996 yılları arasında GSYIH, 1990 seviyesinin %36'sına gerilemiştir. 1990'a göre enflasyon 5 yıl içinde 400 kat artmıştır. 2000'lere yaklaşırken hükümetin etkinliği, hukukun üstün kılınması, yolsuzluğun kontrol altına alınması ve diğer yasal ve yönetsel düzenlemeler Azerbaycan'da oldukça yavaş ilerlemiştir. 1995-1996 yılları arasında yerel para Manatın istikrarının sağlanmasına çalışılmış, bu sayede %1.600 olan enflasyon, 1994-1997 yılları arasında %5'den daha düşük seviyelere çekilmesi sağlanmıştır. GSYIH 1996 yılından itibaren yükselmeye başlamış, 2000-2002 yılları arasında ortalama %10'dan daha yüksek değerlere ulaşmıştır. Bu yüksek büyüme performans değerleri Azerbaycan ekonomisindeki sıkıntıların perdelenmesine yol açmıştır. Aynı dönemde artan petrol çıkarma faaliyetleri, sektörün ekonomi içindeki payını %32'ye yükseltirken, iş gücünün sadece %1'ine istihdam imkanı sağlamıştır. Bu dönemde petrol sektöründen sonra en önemli ikinci büyük sektör olan tarım sektörü ise GSYIH'nın %16'sını oluştururken, iş gücünün neredeyse %40'ı bu sektörde istihdam edilmiştir. 1996 yılından itibaren petrol sektörünün giderek güçlenmesi ve makroekonomi içerindeki payının artması, tarım sektörü başta olmak üzere, diğer tüm sektörler üzerinde olumsuz bir etkinin ortaya çıkmasına ve bu sektörlerin baskılanmasına yol açmıştır (Dudwick, Fock & Sedik, 2007: 29).

2000 sonrası dönemde ülke hızlı bir ekonomik büyüme performansı göstermiştir. Bunda en önemli pay, hiç kuşkusuz zengin petrol rezervlerine dayalı ihracatıdır. 2006 yılına gelindiğinde Azerbaycan ekonomisi Baku-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattının aktif hale geçirilip petrolün transferine başlanması ve petrol gelirlerinin ülkeye akması ile yeni bir döneme girmiştir. Sanayi, inşaat ve hizmetler sektörleri büyümüş, ücretler de artmıştır. Ülkeye giren döviz (ABD doları) enflasyonun yükselmesine neden olmuş ve 2007-2008 döneminde ortalama enflasyon %18'e yükselmiştir. Hollanda hastalığı sorunu ile karşı karşıya kalmamak için devlet petrol fonu (SOFAZ)[1] gelir ve harcamalar üzerinde çok sıkı kontroller uygulamıştır. Bu dönemde petrol fiyatlarının yükselmesi sayesinde petrol dışı sektörlerin gelişimi için büyük ölçekli altyapı projelerinin finansmanı gerçekleştirilmiştir. 2000 yılı sonrasında devlet, artan kamu gelirleri ile yoksulluğun azaltılmasına yönelik olarak sosyal hizmetlerde de iyileştirme çalışmaları gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede SOFAZ, kamu gelirlerinin %50'sini emekli aylıklarının ve ücretlerin iyileştirilmesi için harcamıştır. Bu çabalar karşılığını vermiş ve 2001-2009 arasında yoksulluk %49'dan %11.2'ye gerilemiştir. Ulusal yoksulluk çizgisi, 3.7 kat artarak 24 Azerbaycan Manatından 89.5 Manata yükselmiştir. Küresel finansal krizin etkilerinin tüm dünyada etkisini sürdürdüğü 2009 yılında Azerbaycan halen pozitif büyüme rakamlarına sahip olmuştur. Ancak bu yıldan itibaren ülke ilk defa daha düşük fiyatlarla ve düşük kar marjı ile petrol üretmek zorunda kalmıştır. 2009 yılında nominal GSYIH'nın 34.6 milyar $'a gerilemesi, küresel ölçekte azalan petrol fiyatları yanında petrol dışı sektörlerin düşük düzeyde büyümesi ile ilişkilendirilmiştir. Gerçekten de

[1] Aralık 2000'de kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu (State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan: SOFAZ), bütçe dışı fon olup, makroekonomik istikrarın sağlanmasında ve petrol dışı sektörlerde yatırımların teşvik edilmesinde kullanılmaya başlanmıştır. SOFAZ'ın kurulmasının bir diğer nedeni de petrol gelirlerinin yönetiminde şeffaflığın arttırılmasıdır. Son dönemde offshore petrol alanlarının gelirleri SOFAZ'a yönlendirilmiştir. SOFAZ'ın varlıkları 2018'in başındaki 35.806.5 milyon $'dan sadece 4 ay içinde 1 Nisan 2018'de $37.631.7 milyon $'a yükselerek %5.1 artmıştır. SOFAZ'ın bütçe gelirlerindeki bu artış, varlık yönetimi ve yatırım portföylerindeki kambiyo etkisinden kaynaklanmaktadır. SOFAZ, sahip olduğu güçlü bütçe ile ülkede enflasyonun kontrol altına alınmasına ve yerel ekonomide olumlu gelişmelere destek olmaya çalışmaktadır (PWC Azerbaijan, 2019:10)

petrol sektörü GSYIH'nın %14.3'ü kadar büyümeye katkı sağlarken, petrol dışı sektörler sadece %3.2 düzeyinde katkı sağlayabilmişlerdir. 2009 yılının ikinci yarısından itibaren petrol fiyatlarının yükselmeye başlamasıyla birlikte Azerbaycan yeniden büyüme trendine geçmiştir. Her ne kadar IMF'in bu ülke için büyüme tahminleri 2010 yılı için %7.5, 2011 yılı için %4.1 olsa da Azerbaycan 2010 yılında %9.3 büyüme performansı göstermeyi başarmıştır. Söz konusu büyüme değeri Karadeniz bölgesindeki ülkeler arasında en yüksek orandır (OECD, 2011: 72-73).

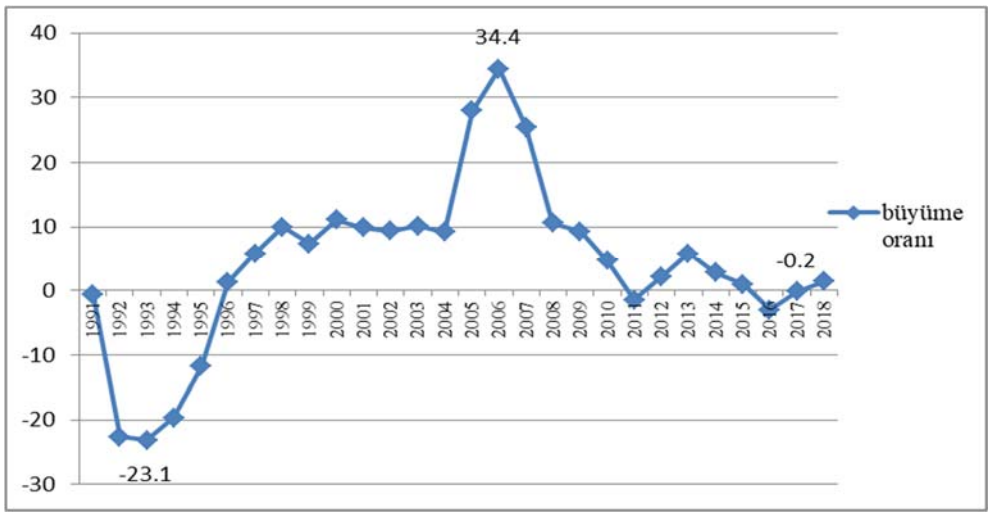
Azerbaycan, 2008 Küresel Krizi'nden kısmen etkilenmiş olmakla birlikte ülke ekonomisi 2006-2016 arasındaki yıllarda 3 kat büyümüş ve 2015 yılında Azerbaycan'ın milli geliri 53 milyar $ olmuştur. Ülkede sanayi sektörü en güçlü sektör olup GSYIH'nın %33.93'üne katkı sağlamaktadır. Bu sektörü %12.14 ile hizmetler sektörü takip etmektedir. Sanayi sektörüne en önemli katkı, ham petrol ve doğal gaz tarafından gelmekte olup, bu enerji kaynaklarının ihracı ülke ihracatının %90'ınından fazlasını temsil etmektedir. Ülkenin ihracat gelirleri 2015 yılında, petrol üretiminin azalması ve küresel ölçekte petrol fiyatlarında görülen azalmalar nedeniyle azalmış, ekonomide net bir yavaşlama görülmüştür. 2015 yılı verilerine göre ülkede kişi başı milli gelir 4.268.7 $ olarak belirlenmiştir. Bu verilerle Azerbaycan üst-orta gelir grubuna mensup ülkeler arasında yer almaktadır. 2015 verilerine göre ülkenin ihracatı 11.42 milyar $, ithalatı 9.22 milyar $'dır. Ülkenin ihracat kalemleri arasında ham petrol (%77.61), rafine petrol (%6.58), meyve (%2.73), şeker (%1.86) ve petrol gazı (%1.76) ilk sıralarda yer alırlar. İthal ettiği ürünler arasında araba, makineler, elektrikli cihazlar ve bunların yedek parçaları gelir (OECD, 2016: 16-17).

Ekonomileri ağırlıklı olarak doğal kaynakların ihracatına dayalı Azerbaycan gibi ülkeler, dış şoklara karşı daha kırılgan olurlar. Ekstrem durumlarda *resource curse* (kaynak talihsizliği) denilen ve ülkenin sahip olduğu doğal kaynağa bağımlılıktan kaynaklanan kimi sorunlarla karşı karşıya kalabilirler. Kaynak zengini geçiş ekonomilerinin en temel problemi, kuşkusuz bütün ekonominin ve ihracatın tek doğal kaynağa bağlı olmasıdır. Bu ülkeler, tüm finansal yapılarını ve finansal olmayan varlıklarını doğal kaynağı ve ondan elde edilen yan ürün ve türevlerini çıkarmaya ve ihraç etmeye dayandırırlar. Literatürde *"staple trap"(tek mal tuzağı)* olarak da adlandırılan ve ülke ekonomisinin tek bir malın ihracatına dayalı olduğunu ifade eden bu modelde, kaynak yönünden zengin olan ülke tek kaynağa dayalı bir üretim modeli geliştirir ve zaman içinde bu mala bağımlılık kaçınılmaz olarak tek mal tuzağını getirir (Bayramov & Orujova, 2017: 305). Azerbaycan'da petrole bağımlı ekonomik yapı, küresel petrol fiyatlarında düşme yaşanması ile birlikte tek mal tuzağına girerek olumsuz etkilenmiştir. 2016 yılında Azerbaycan ekonomisini bir dizi negatif şok olumsuz yönde etkilemiştir. IMF (2016)'ya göre, düşük petrol fiyatları, ülkenin içinde bulunduğu coğrafi bölgede yaşanan kargaşalar, en fazla ticari ilişki içinde olduğu ülkelerin para birimlerinde görülen değer kayıpları yanında hidrokarbon ürünlerinin üretiminde görülen daralmalar petrolden kaynaklı bütçe fazlalarını bir anda eritmiştir. Bütçe fazlalarının erimesiyle birlikte enflasyon hızla artmaya başlamış ve bütçe açığı ortaya çıkmıştır. Bu süreç, finansal sektör sağlamlığını olumsuz yönde etkilemiştir (IMF, 2016:2, 6). Bu durumu teyit eden bir çalışmada Rahimov, Adigozalov & Mammadov (2016: 16), Azerbaycan'da enflasyonun nedenlerini 2003-2015 yıllarını kapsayan dönemde incelemişler, diğer ülkelerde yaşanan enflasyona karşı yerelde yaşanan enflasyon, maliye politikaları ve iç şokların enflasyon yükselmesinde temel nedenler olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu değişkenler arasında enflasyon beklentisi, yabancı ülkelerdeki enflasyonun ve para politikalarının iç enflasyonun yükselmesinde daha etkin olduğu, buna karşılık maliye politikalarının enflasyona etkisinin görece daha zayıf olduğu görülmüştür. Ayrıca, yerel paranın değer kazanmasının iç enflasyon üzerinde azaltıcı etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Bu soruna karşılık Azerbaycan Merkez Bankası Manatı devalüe etmiş ve dalgalı kur rejimine geçmiştir. Devalüasyon ülkenin uluslararası ticarette rekabet gücünü arttırmış ancak bankaların bilançolarının bozulmasına ve dolarizasyonun da artmasına yol açmıştır. Bu nedenle kamu otoriteleri, sorunlu bankaların kapatılmasına karar vermiş, ülkenin en büyük kamu bankası yeniden yapılandırılmış, finansal denetleme yapısı oluşturulmuş, dolarla borçlanma konusunda ek makro ihtiyati tedbirler getirilmiştir. Ekonomik sorunların toplum üzerindeki baskısını azaltmaya yönelik olarak kamu kesimi ücretleri, emeklilik ödenekleri ve sosyal güvenlik harcamaları arttırılmıştır. Enflasyon baskısını azaltmak için Azerbaycan Merkez Bankası para tabanını sıkılaştırmış, enflasyonu düşürmeyi ve yerel parayı korumayı hedeflemiştir. 2015 yılında petrol dışı sektörlerde kısmen düzelmeler görülmüş olsa da bu sektörler de 2016 yılında bozulma sinyalleri vermiştir (IMF, 2016: 2, 6).

2018 yılına gelindiğinde Azerbaycan ekonomisi ılımlı bir yapıya kavuşmuştur. Petrol üretiminin yeniden istikrara kavuşması, iç talebin toparlanması yanında artan petrol gelirlerine paralel olarak mali harcamaların artması ve ücretlerin yükselmesi ekonomide rahatlama sinyallerinin güçlü şekilde alınmasını sağlamıştır. Yükselen petrol fiyatları, 2018'in 3. Çeyreğinde cari işlemler fazlasının GSYIH'nın %15'ine ulaşmasını sağlamıştır. Petrol ihracatı önceki yıla göre %44 oranında, petrol dışı sektörlerdeki ihracat ise %12 oranında artmıştır. Güçlü iç talep ve kamu harcamalarındaki artışla ithalat %25 oranına artış göstermiştir. Gaz projelerinin tamamlanması nedeniyle son dönemde doğrudan yabancı yatırım düzeylerinde azalma meydana gelmiştir. Ancak, ülkenin içinde bulunduğu coğrafyanın taşımaya devam ettiği riskler, Azerbaycan'ın büyüme beklentileri önünde en önemli belirsizliği ve sorunu oluşturmaktadır (World Bank, 2019a: 51).

Grafik-1: Azerbaycan'ın GSYIH Büyüme Oranı (%) (1991-2018)

Kaynak: World Bank (2019b)

Grafik-1'de Azerbaycan'ın GSYIH büyüme performansı 1991-2018 yılları esas alınarak açıklanmıştır. Bağımsızlık sonrası Ermenistan ile yaşanan savaş yıllarına denk gelen 1992-1995 döneminde görülen ciddi daralma sonrasında 1996'dan itibaren istikrarlı bir yükselme dönemine girilmiştir. 2006-2007 döneminde petrol gelirlerinden kaynaklı %34.4'e varan yüksek büyüme performansı, Küresel Kriz ile birlikte azalmaya başlamış, yakın dönemde petrol fiyatlarında yaşanan düşüşle birlikte önemli düzeyde gerilemiştir. Son dönemde petrol fiyatlarında meydana gelen yükselmeyle ekonomi yeniden toparlanma sürecine geçmiştir.

Ülkede kaynak talihsizliği ve Hollanda hastalığı gibi sorunlara karşı ekonomik çeşitlendirmeye[2] ağırlık verilmiştir. Ekonomik çeşitlendirme konusunda hükümet 2000'li yıllardan beri girişimlerde bulunmakla birlikte, bu sektörlerde önemli bir derinleşme sağlanamamıştır. Azerbaycan, 2000'lerin ikinci yarısında artan petrol gelirleri nedeniyle hızlı bir büyüme trendi yakalamış, ancak 2014'den itibaren petrol fiyatlarındaki şok düşüşlerle göz dolduran büyüme performansı birden yavaşlamasına neden olmuştur. Azalan petrol gelirleri, peş peşe gelen 2 devalüasyon ve uluslararası rezervlerin erimesi Azerbaycan ekonomisini oldukça kırılgan bir hale getirmiştir. Petrol sektöründeki gerileme, gecikmeli de olsa 2015'den itibaren petrol dışı sektörleri de etkilemiş, onların da performansı gerilemiştir. 2013 ve 2014 yıllarında petrol gelirlerine paralel olarak gelişme gösteren petrol dışı sektörlerin gelirleri, 2015'e gelindiğinde bir önceki yıla göre 8.7 milyar $ gerilemiştir. Azerbaycan'da 2013 yılında %10 olan petrol dışı sektörlerin büyüme oranı, petrol gelirlerindeki azalmaya paralel olarak 2014'de %7'ye, 2015'de %1.1'e gerilemiştir. Petrol dışında madencilik sektörüne yönelik olarak yatırımlar 2010 yılından itibaren artmaya başlamış ve 2015 yılında %44.7'ye yükselmiştir. Petrol gelirlerinin azaldığı 2015 yılında tarım ve imalat sektörlerine yönelik yatırımlar önceki yılın yarısına gerilemiş ve sırasıyla %2.3 ve %2.6 olarak gerçekleşmiştir. Buna karşılık, ticarete konu olmayan mal hizmetler ile prodüktif olmayan inşaat sektörü gibi sektörlere yönelik olarak toplam yatırımlar 2015 yılında %13.4'e yükselmiştir (Bayramov & Orujova, 2017: 315- 318).

GSYIH'nın %35'inin ve net ihracatın enerji ve doğal kaynaklar üzerinden yapıldığını, bunlara ek olarak sanayi sektörü başta olmak üzere ekonomik ve sosyal birçok girişimin negatif etkileri göz önünde bulundurduğumuzda, ülkede çevrenin korunmasının oldukça güç bir süreç içinde olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Ülkede hidroenerji, solar ve rüzgar enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynakları kullanılarak elektrik üretimi %8.1 düzeyindedir. Ülkedeki karbon emisyonunun %63'ü enerji ve doğal gaz endüstrisinden, %12'si ise hanehalkı kullanımından kaynaklanmaktadır (Republic of Azerbaijan, 2019: 20-21). Yüksek petrol gelirleri, mali harcamaların 2018 yılında %29 oranında artmasına yol açmıştır. Bu da daha fazla kamu yatırımlarına olanak sağlamıştır. Konsolide bütçe, GSYIH'nın %5.9'i fazla vermiştir (2017 yılında GSYIH'nın %1.5'i düzeyinde açık vermiştir). Bunun yanında enerji dışı açık, enerji dışı GSYIH'nın %33'üne ulaşmıştır. 2017 yılında %7.9 olan enflasyon, düşük dış enflasyon baskısı ve ılımlı iç talep nedeniyle 2018'de %1.6'ya gerilemiştir. Bu nedenle Azerbaycan Merkez Bankası politika faizi 2017 Aralıkta %15'den Şubat 2019'da % 9.25'e düşürmüştür. Uluslararası rezervler 5.6 milyar $'a yükselmiş, SOFAZ'ın varlıkları 38.5 milyar $'a ulaşmıştır. Bu rakam, GSYIH'nın %82'sine karşılık gelmektedir (World Bank, 2019a: 51). Tablo-1'de Azerbaycan'ın 2016-2021 dönemine ilişkin makroekonomik göstergeleri açıklanmıştır. 2016-2018 yılları arasındaki veriler gerçekleşen veriler olup, 2019-2021 arası dönem beklenen tahmini değerlerdir.

[2] Ekonomik çeşitlendirme (diversification) ekonomide üretilen mal ve ürün çeşitliliğinin arttırılmasıdır. İhracat çeşitlendirmesi (export diversification) ülkenin ihracatında yer alan ürün çeşitliliğinin arttırılmasıdır. Dikey çeşitlendirme (vertical diversification) ülkenin belli bir üründeki değer zinciri içindeki yerinin güçlendirilmesi, yatay çeşitledirme (horizontal diversification) ise ülkenin ürün çeşitliliğinin arttırılarak tamamen yeni ekonomik aktivitelerin sisteme dahil edilmesidir.

Tablo-1: Azerbaycan'nın Makroekonomik Göstergeleri

	2016	2017	2018	2019f	2020f	2021f
Reel GSYIH (sabit piyasa fiyatlarıyla)	-3.1	0.1	1.4	3.3	3.5	3.7
Özel Sektör Tüketim Harc	-2.8	2.7	2.8	3.2	3.4	3.7
Kamu Sektörü Tüketim Harc	-8.1	1.8	3.3	3.1	3.2	3.2
Sabit Sermaye Yatırımları	-20	-5.2	-0.2	1.1	2.6	3.9
İhracat, Mal ve Hizmetler	-2	-1	1	3.6	3.4	3.2
İthalat, Mal ve Hizmetler	-10	0.2	2.5	2.7	2.9	2.9
Reel GSYIH Gelişimi (sabit faktör fiyatlarıyla)	-3	0.1	1.4	3.4	3.5	3.7
Tarım	2.6	4.7	4.6	4.6	4.6	4.6
Sanayi	-4.2	-3.7	-1.4	2.3	2.4	2.6
Hizmetler	-1.9	6.6	5.5	5.1	5	5.2
Enflasyon (CIP)	15.6	7.9	1.6	2.8	3.2	3.3
Cari İşlemler Bilançosu (GSYIH'nın %)	-3.6	4.1	12.4	12.5	13.1	13.4
Net Doğrudan Yabancı Yatırımlar (GSYIH'nın %)	3.2	2.8	2.4	2.2	2.1	1.9
Mali Denge (GSYIH'nın %)	0.3	-1.5	5.9	6.5	6.9	7.3
Birincil Denge (GSYIH'nın %)	1	-0.4	7.1	7.5	7.6	7.9

f:Tahmini

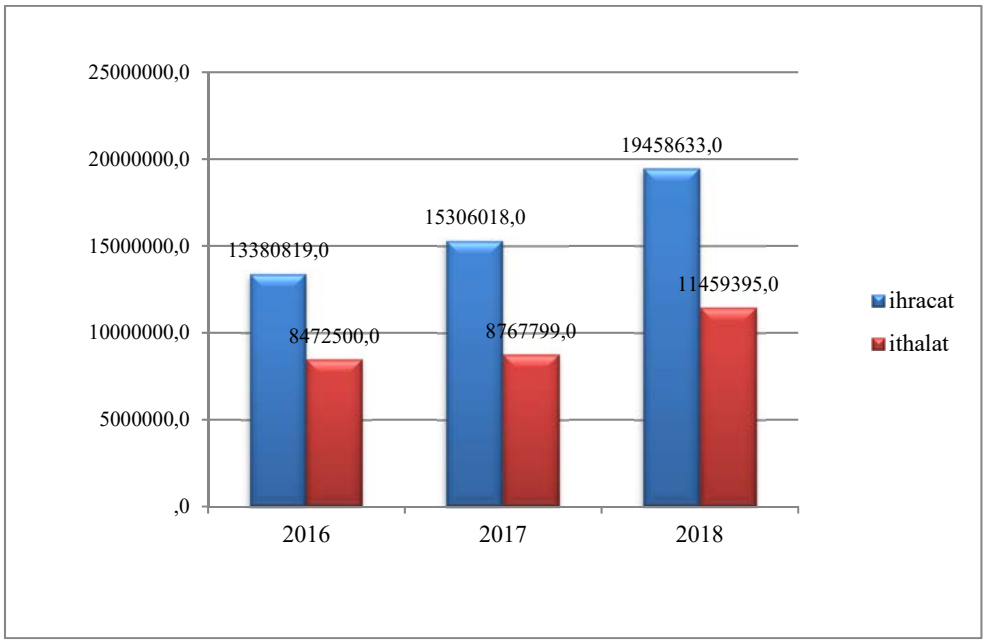
Kaynak: World Bank (2019b: 52)

2019 yılında ülkenin makro koşulları göz önünde bulundurularak petrol gelirlerinin kullanımına ve diğer harcamalara kesinti uygulanmasına karar verilmiştir. 2018 yılında, yerel para biriminin değer kaybına bağlı olarak Azerbaycan'ın enflasyon oranlarında önemli gerileme gözlenmiştir. Ancak halen bazı mal ve hizmetlerde fiyat artışı yönünde baskı görülmektedir. Azerbaycan ile yakın siyasi ve ekonomik koşullara sahip olan Kazakistan ve Özbekistan'da enflasyonun artma riskine karşı para politikaları sıkılaştırılırken Azerbaycan'da enflasyon hızla azalmıştır. 2018 yılındaki güçlü ekonomik performans sayesinde oluşturulan konsolide bütçe ve sıkı mali kural, harcamaların artmasına engel olmuş, kamu borcunun azaltılması hedeflenmiştir (UN, 2019:111-113).

Ülkede maliye politikalarına da önem verilmiştir. Azerbaycan, kuruluşundan itibaren vergi sistemini baştan kurgulamış, kendisi ile aynı dönemlerde kurulan eski Sovyet ülkelere göre daha hızlı ve daha güçlü bir mali sistem kurmuştur. Petrol dışı gelirlerin çok düşük olduğu 2008 öncesi dönemde, petrol dışı vergi gelirlerinin petrol dışı GSYIH'ya oranı 2003-2007 döneminde %19.7'den %32'ye yükselmiştir. Hükümet, 2008 Küresel krizin ülke ekonomisi üzerinde yarattığı durgunluk nedeniyle dolaysız vergi oranlarını düşürmüş, vergi ve gümrük idarelerinde reformlar gerçekleştirmiştir. Bu dönemde petrol dışı vergi gelirlerinin petrol dışı GSYIH'ya oranı %27.1'e gerilemiştir. Vergi gelirlerinin büyük kısmı petrole bağlı olan ülkede, petrol dışı vergi gelirleri, potansiyelin oldukça altındadır. Öte yandan Azerbaycan'da kayıt dışı ekonomi ve yaygın şekilde nakit kullanımı ile kurumlar vergisinde sapma, diğer bölge ülkelerine göre oldukça yüksek düzeydedir. 1 Ocak 2010'dan itibaren kurumlar vergisi oranı %22'den %20'ye, maksimum gelir vergisi oranı emek gelirleri için %35'den %30'a ve serbest meslek erbabı için %35'den %20'ye düşürülmüştür (Çelikkaya, 2014:94, 98-99).

Başarılı makro politikalar sayesinde 2018 yılında Azerbaycan, 102 ülkeye ihracat, 166 ülkeden ithalat olmak üzere toplam 174 ülke ile ticaret ilişkisi gerçekleştirmiştir. 2018 Ocak-Ağustos arasında ülkenin toplam ihracatı 13.412.2 milyon $, ithalatı ise 6.863.5 milyon $ olmak üzere dış ticareti 20.275.7 milyon $ olarak gerçeklemiştir (Konya Ticaret Odası, 2019:3).

Grafik-2: Azerbaycan'ın Dünya ile Dış Ticareti ($, *1000)

Kaynak: ITC (2019)

Grafik-2'de Azerbaycan'ın 2016-2018 dönemine ilişkin dış ticaret verileri açıklanmıştır. 2016 yılında 13.380.319.000 $ olan ihracat değeri, 2018'de 19.458.633.000 $'a yükselmiştir. İthalat da ise 2016'da 8.472.500.000$'dan 2018'de 11.459.395.000$'a yükselmiştir.

Tablo-2: Azerbaycan'ın Seçili Ülkelerle Dış Ticareti (2014-2018) ($, *1000)

	2014	2015	2016	2017	2018	2018 İhracat	2018 İthalat	Pay (%)
İtalya	12,573,149	3,432,013	4,908,319	6,538,219	7,999,238	19,458,633	11,459,395	30
Türkiye	4,532,838	1,666,837	4,001,911	5,034,389	5,544,045	5,879,775	335,730	9
İsrail	1,742,991	776,661	648,491	606,264	1,286,919	1,825,981	1,576,853	7
Çekya	546,098	491,163	148,565	449,203	831,210	1,310,824	23,905	4.8
Hindistan	741,303	235,434	492,124	307,039	716,599	938,384	107,174	4.2
Almanya	1,222,782	547,100	223,276	8,715	122,233	780,847	658,614	4
Çin	420,450	83,257	907,546	249,814	694,312	714,186	19,874	3.7
Rusya	-674,209	-1,018,038	-1,231,672	-965,701	-1,218,476	665,741	1,884,217	3.4
Fransa	1,366,129	652,201	476,175	305,146	258,431	441,674	183,243	2.3
ABD	182,328	-507,745	-391,035	-659,931	-195,773	331,459	527,232	1.7
İngiltere	-851,804	-517,330	-415,272	-198,569	-1,861	261,680	263,541	1.3

Kaynak: ITC (2019)

Tablo-2'de, Azerbaycan'ın en yüksek ticaret hacmine sahip olduğu ülkeler gösterilmiştir. Azerbaycan'ın 2018 yılı itibarı ile en yüksek ihracatı 19.458.633.000 $ ile İtalya'ya yönelik

olarak gerçekleşmiştir. İthalat konusunda da 11.459.395.000 $ ile yine İtalya en önemli partner durumundadır. İtalya'dan sonra en yüksek dış ticaret performansı Türkiye ile gerçekleştirilmiştir. 2018 yılında Türkiye'ye 5.879.775.000 $'lık ihracat gerçekleştirilmiştir. Türkiye'den 335.730.000 $'lık ithalat yapılmıştır. İtalya ile olan dış ticaret payı %30 iken, %9 ile Türkiye ve %7 ile İsrail takip etmektedir.

5.1. Azerbaycan'a Yönelik Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY)

Diğer geçiş dönemi eski Sovyet Cumhuriyetlerinden farklı olarak Azerbaycan'a yönelik DYY'ın son 20 yılda hızlanarak arttığı ve 2016 yılında GSYIH'nın %70'ine ulaştığı görülmektedir. Bu yüksek oranın en önemli nedeni hiç kuşku yok ki petrol ve gaz sektörüdür. Petrol dışı sektörlere yönelik DYY'lar tüm DYY'ların içinde ancak 1/3 gibi düşük bir oranı temsil etmektedir. DYY'ı en fazla dikkat çeken alanların yeni yatırım projeleri olduğu görülmektedir. Hizmetler, perakende sektörü ve iş dünyası DYY çeken petrol dışı önemli sektörlerdir. DYY yapılan yeni yatırım alanları arasında %11 lojistik, %10 imalat, %8 iş dünyası, %7 satış ve pazarlama, %5 inşaat, %3 perakende, %3 elektrik ve %2 ICT gelmektedir. Petrol ile ilgili yatırımlar ise halen tüm yatırımların %50'sini temsil etmektedir. OECD'nin 2018 yılında yaptığı araştırmaya dahil edilen Azerbaycan'da faaliyet gösteren 201 firmanın özellikle imalat sanayii üzerinden küresel değer zincirine katılımı ile ihracatta ve büyümede çok başarılı bir performans ortaya koyduğu söylenebilir (OECD, 2019:21-22).

5.2. Azerbaycan'da Petrole Bağımlılığının Belirleyici Rolü

Azerbaycan ekonomisi petrol ve petrole dayalı diğer yan sektörlere bağımlı bir görünüm arz etmektedir. Petrol, ekonominin lokomotifi olmanın yanında, ülkenin uluslararası ilişkilerine de yön veren önemli bir faktördür. Bu nedenle petrol konusu siyasi ve ekonomik boyutları ile ayrı ayrı ele alınacaktır.

5.2.1. Petrol ve Siyaset

Sovyet sonrası Azerbaycan ekonomisinin kalkınmasında petrol her zaman en önemli kaynak olmuştur.

Tablo-3: Azerbaycan ve Seçili Ülkeler için Toplam İspatlanmış Petrol Rezervleri (1998-2018 sonu)

Ülke	1998 Sonu	2008 Sonu	2017 Sonu	2018 Sonu			
	Bin Miln Barrel	Bin Miln Barrel	Bin Miln Barrel	Bin Miln Barrel	Bin Miln Ton	Toplam İçindeki Pay	Rezerv/Üretim Oranı
Azerbaycan	1.2	7	7	7	1	%0.4	24.1
Kazakistan	5.4	30	30	30	3.9	%1.7	42.7
Rusya	113.1	106.4	106.3	106.2	14.6	%6.1	25.4
Türkmenistan	0.5	0.6	0.6	0.6	0.1	*	7.4
Özbekistan	0.6	0.6	0.6	0.6	0.1	*	25.4

Kaynak: BP (2019:14)

Tablo-3'de, eski Sovyet cumhuriyeti olan seçili ülkeler ve Rusya'daki ispatlanmış petrol rezervleri mukayeseli olarak gösterilmektedir. Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan'dan sonra en büyük rezervlere sahip olan eski Sovyet cumhuriyetidir. Gerçekten 21. Yüzyılın ilk 10 yılında, savaş yorgunu SSCB sonrası Kafkasya'sında petrol, Azerbaycan'a önemli bir gelir kaynağı ve uzun dönemli kalkınmasının anahtarı olmuştur.

Aliyev, cumhurbaşkanlığı döneminde ülkeye çok sayıda güçlü petrol şirketlerini çekmeye çalışmıştır. 20 Eylül 1994 tarihinde, Azerbaycan liderliğinde BP, Exxon, Amoco, Penzoil, Statoil, Unocal, Ramco gibi Batılı güçlü enerji firmaları ile imzalanan anlaşma ile ülke yeni bir döneme girmiştir. "Yüzyılın anlaşması" olarak anılan bu anlaşma ile AB ve ABD'nin ilgisi Azerbaycan üzerine çekilmiştir. Kısa bir süre sonra anılan şirketlerle oluşturulan bir konsorsiyum tarafından Azerbaycan Uluslararası Operasyon Şirketi (AIOC:International Operation Company) kurulmuştur. Daha sonra, ortak firmalar arasında en güçlüsü olan BP işlemlerde tüm sorumluluğu alarak konsorsiyumun maliyetlerini minimize etmiştir. Ardından imzalanan Azeri-Chiraq-Guneshli (ACG) anlaşması, Azerbaycan hükümeti ile Batılı firmalar arasında gerçekleştirilen ilk petrol üretimi paylaşma anlaşmasıdır (Ismailzade, 2006:9). 2006 yılında Baku-Tiflis-Ceyhan botu hattı faaliyete geçmiş, petrol ile birlikte çok yüksek düzeyde gelir de ülkeye akmaya başlamıştır. Bu hat yanında, oldukça gelişmiş olan Azeri-Chirag-Guneshli (ACG) petrol transferi ülkenin anahtar petrol üretim platformu olmasını sağlamıştır. Halen Azerbaycan buradan 856 bin bbl'ye kadar petrol pompalamaya devam etmektedir. Diğer boru hatları ise Bakü-Novorossiysk ve Bakü-Supsa boru hatlarıdır. 2010'dan sonra petrol üretimi kademeli olarak düşmüş, buna karşılık gaz üretimini arttırma konusunda çalışmalar devam etmektedir. Azerbaycan ile Avrupa arasında kurulması planlanan ve jeopolitik önemi olan Güney Gaz Koridoru yakın zamanda faaliyete geçecek olmakla birlikte petrol ihracatından elde edilen kadar yüksek bir gelir getiremeyecektir. Küresel şirketlerin petrol üretimindeki dağılımları da şu şekildedir: BP Şah Deniz projesini (%28.2), PSA-TPAO (%19), Petronas (%15.5), SOCAR (%10), Lukoil (%19), Naftiran Intertrade Co. (%19), SGC Upstream (%6.7). Güney Kafkas Boru hattı Şah Deniz'deki petrolün Bakü'den Tiflis üzerinden Erzurum'a akmasını sağlamaktadır. 2019 sonlarına doğru faaliyete geçmesi planlanan proje ile 400 bcm doğal gazın Avrupa ve Türkiye'ye arz edilmesi planlanmaktadır. Bu proje ile 25 yılda 200 milyar $'lık gelir elde edilmesi planlanmaktadır. Bu anlaşma, Kafkas bölgesinde imzalanan en büyük anlaşmadır. SOCAR ve Şah Deniz partnerleri, projenin 2048 yılına kadar uzatılması konusunda anlaşmaya varmışlardır. Bu proje ile Güney Kafkasya boru hattı Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye üzerinden (TANAP), Adriyatik boru hattı ile (TAP) Yunanistan-Arnavutluk üzerinden İtalya'ya uzanacaktır. TANAP projesinin ortakları SOCAR (%58), BOTAS (%30) ve BP (%12)'dir. TAP ortakları SOCAR (%20), BP (%20), Snam (S.p.A) (%29), Fluxys (%19), Enagas (%16) ve Axpo (%5)'dir (PWC Azerbaijan, 2019:10).

5.2.2. Petrol ve Ekonomi

Aliyev 1994 yılında "Yüzyılın anlaşması"nı 1994 yılında imzalandığında GSYIH 4 milyar $ iken, sonraki 7 yıl içinde 3 milyar $'lık petrol yatırımı çekmiştir (Bayulgen, 2010:34). Eski Sovyet cumhuriyetleri arasında en yüksek doğal kaynak rezervine sahip ülke olmamasına rağmen Azerbaycan, takip eden yıllarda petrole dayalı hızlı bir büyüme trendi yakalamıştır.

Ancak petrol bereket yanından sorunlar da getirmiştir. Petrol, çok yüksek gelir getiren bir kaynak olmakla birlikte iş kolları ve istihdam konusunda oldukça kısıtlıdır. Ayrıca demokratik yönetimler yerine, otokratik yapıların güçlenmesine ve yolsuzlukların artmasına, zaman içinde de istikrarsızlığa ve savaşa ortamına neden olur. Bu nedenle politika koyucuların petrole olan bu güçlü bağımlılığın neden olabileceği potansiyel risklere karşı

ciddi tedbirler almaları gerekir. Bu çerçevede, her ne kadar Azerbaycan petrol ve gaz endüstrisine bağımlı bir tablo ortaya koysa da petrol dışı sektörlerin güçlenmesine destek olmak oldukça önemlidir. Azerbaycan'ın en yüksek karlılık düzeyi 2020'lere kadara sürecektir. Ancak yapılan projeksiyonlara göre 2025 yılında petrole dayalı karlılık, petrolün büyük ölçüde azalmasıyla önemli düzeyde azalacaktır (Cornell, 2011:199). Ülkenin faktör gelirleri arasında anahtar pozisyonda olan petrol gelirleri, Azerbaycan'da faaliyet gösteren yabancı petrol şirketlerinin yeniden doğrudan yabancı yatırım yapmaları için güçlü bir motivasyon oluşturmaktadır. Mali kurala göre, petrol üzerinden elde edilen gelirin bir bölümü devlet varlık fonuna aktarılarak, bütçe transferleri ile kamu yatırımlarının fonlanmasında kullanılmaktadır. 2016 yılında petrol fiyatlarında yaşanan şok düşüşler kambiyo oranları ve merkez bankası rezervleri üzerinde baskı yapmış bu da finansal aracı işlemlerini olumsuz etkilemiştir. IMF (2016)'nın yaptığı 1997-2015 dönemini kapsayan araştırmasında net kamu yatırımlarının ve ticaret partnerlerinin gösterdiği gelişme düzeylerinin petrol dışı sektörlerdeki etkilerinin ihmal edilebilir düzeylerde olduğu gözlenmiştir. Aynı çalışmada, kamu yatırımları ve petrol fiyatlarındaki oynaklığın petrol dışı sektörlerin büyümesi üzerinde en önemli belirleyici olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (IMF, 2016:9).

Küresel ölçekte görülen talep daralması yanında, petrol fiyatlarında görülen düşüşler de Azerbaycan gibi petrol ihracatçısı ülkelerin ekonomilerini olumsuz etkilemektedir. 2018 Ekim'inde petrolün barrel fiyatı 80$'a kadar yükselmiş, ancak bu tarihten sonra küresel büyüme oranlarının düşüklüğü nedeniyle keskin düşüşler yaşanmıştır. 2019 Ocak'ta petrolün barrel fiyatı 50$'a kadar gerilemiş, yaz aylarına doğru 65$'a yükselmiştir. Ancak petrol fiyatlarındaki oynaklık bu çalışma kaleme alındığında halen devam etmektedir. Fiyatların nispeten daha stabil olduğu dönemlerde, gelecekte fiyatların alacağı seyir konusunda daha düşük beklentiler ortaya konurken, oynaklığın arttığı dönemlerde tahminlerdeki sapmalar daha büyük ölçülerde olmaktadır. Bu belirsizlik, Azerbaycan gibi ekonomisi ve ihracatı ağırlıklı olarak petrol ve petrol türevlerine bağlı olan ülkelerde çıktı düzeyini ve mali durumu negatif şekilde etkilemektedir. Öte yandan 2014-2016 döneminde yaşanan büyük dış şokların etkisinin azalmasına rağmen ülkede halen devam etmekte olan yasal düzenlemelerdeki yetersizlikler, bankacılık sektörünün zayıf olması ve henüz reform sürecinin tamamlanmamış olması, ülkenin arzu edilen ekonomik performansa ulaşması önündeki diğer engellerdir. Üstelik bu güçlüklerle mücadele ederken içinden geçilen dönemde küresel ticarette ve muhtemelen yakın gelecekte ticarette önemli gerilimlerin olması da beklenmektedir. Dış ticaret yönünden sancılı geçeceği muhtemel bir dönemde ülkenin hızla finansal sektörünün iyileştirilmesi, derinleştirilmesi, para politikalarının gözden geçirilmesi ve yönetsel mekanizmaların daha işler hale getirilmesi gerekmektedir. Öte yandan petrol fiyatlarının düşük olması sektör çeşitlenmesine gidilmesi konusunda ciddi girişimlerde bulunmayı daha acil hale getirmektedir. Bu konuda yapılan girişimler sonucunda petrol dışı sektörlerin büyümesi ve Azerbaycan'da gaz üretiminin artması küresel petrol fiyatlarındaki düşüklüğün ülke ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerini kısmen hafifletmektedir. Ayrıca ülkenin uzun süreden beri mücadele ettiği yolsuzluk sorunu ile daha güçlü mücadele etme konusunda çaba harcanması gerekmektedir. Petrol ve gaz ihracatçısı olarak Azerbaycan düşük petrol fiyatları nedeniyle kambiyo oranları üzerinde oluşan baskıyı hafifletmeye ve fiyat istikrarını korumaya çalışmaktadır. Azerbaycan ayrıca enflasyon hedeflemesi stratejisini uygulayacağını ve daha az sert kambiyo rejimi tercih edeceğini açıklamıştır (IMF, 2019:2, 4-5). Tablo-4'de, Azerbaycan'ın 2014-2018 döneminde ihraç ettiği petrol ve türevleri ayrıntılı şekilde açıklanmıştır. Petrol ve türevleri ihracatında en yüksek pay, 2018 yılında 15.719.482.000 $ ile petrol yağları, ham petrol ve zifftten elde edilen yağların olmuştur.

Tablo-4: Azerbeycan'ın Petrol ve Türevleri İhracatı ($, *1000)

	2014	2015	2016	2017	2018
Petrol yağları ve zifften elde edilen yağlar ile ham petrol	18,404,937	8,866,159	10,692,836	12,171,339	15,719,482
Petrol gazı ve diğer hidrokarbon gazlar	324,962	1,512,464	1,107,515	1,255,489	1,514,712
Petrol yağları ve zifften elde edilen yaplar (ham petrol hariç)	1,365,021	751,922	409,734	339,159	520,601
Elektrik enerjisi	31,261	17,226	28,344	50,969	65,628
Kömür katranından elde edilen yağlar ve diğer benzer ürünler	26,736	22,306	21,331	34,596	39,515
Petrol koku, petrol zifit ve petrol yağının diğer yan ürünleri	24,276	17,043	10,401	15,468	14,677
Zift ve asfalt, katran kumu ve kaya petrolü	0	17	0	116	0
TOTAL	**20,177,193**	**11,187,137**	**12,270,160**	**13,867,168**	**17,874,615**

Kaynak: ITC (2019)

5.3. Azerbaycan'da Bankacılık Sektörü

Azerbaycan'da ticari bankaların gelişimi 1980'lerde başlamış olmakla birlikte oldukça yavaş ve sancılı olmuştur. Bu durumun en önemli nedenlerinden birisi para piyasaları üzerinde çokça yapılan spekülasyonlar gösterilebilir. 1990'ların ikinci yarısında konsolide edilen bir grup büyük banka, işlemlerini ağırlıklı olarak devlet tahvillerine yatırma şekline dönüştürmüşlerdir. 1980'li ve 1990'lı yıllar kabaca çok düşük likidite ve alacaklıların haklarının daha zayıf şekilde korunduğu bir dönemi temsil eder. Küreselleşme ve uluslararası finansal piyasaların gelişmesi yerel bankaların da bu süreçten etkilenmesine yol açmıştır. Azerbaycan Merkez Bankası para arzının kontrol edilmesinden, paranın dolanımından ve ticari bankaların işlemlerinin regüle edilmesinden sorumlu olmuştur. Halen ülkede faaliyet göstermekte olan bankaların %50-%100 arasında değişen oranlarda yabancı ortaklığı bulunmaktadır. 2000'lerin sonuna doğru bazı yabancı finans kuruluşları yerel ticari bankalara ilgi göstermeye başlamışlardır. Bankacılık sektörü, uluslararası finansal sistemle entegre oldukça ülkede finansal istikrar artmış, bu dönemde ülke ekonomisine önemli katkı sağlamıştır. Bunların yanında, Azerbaycan finansal piyasalarının gelişmesindeki en önemli konular mortgage finansmanı, altın rezervleri ve ülkeye akmaya başlayan petrodolarlardır (Isazade, 2009:318-319).

Öte yandan, uzun dönem devam eden bütçe fazlası nedeniyle Azerbaycan'ın uluslararası piyasalardan borçlanma ihtiyacı pek olmamıştır. Bu nedenle küresel bankalar aracılığıyla yabancı piyasalardan borçlanma minimal düzeyde kalmış ve çoğunlukla öz kaynak kullanımı tercih edilmiştir. Ancak petrol fiyatları nedeniyle ortaya çıkan devalüasyon yerel bankacılığı zayıflatmış ve Azerbaycan uluslararası piyasalardan borç almak istediğinde risk primini arttırmıştır. Bunun sonucunda yeni boru hatlarının finansmanı projeleri daha yüksek maliyetlere neden olmuş ve Mart 2016'da 10 yıllık devlet tahvillerinin ihraç edilmesine yol açmıştır (IMF, 2016:9).

5.4. Tarım sektörü

Ülkenin petrolden sonra en önemli sektörü olan tarım sektörü, petrolün ülke ekonomisinde yer almasına kadar ülkenin başlıca geçim kaynağını oluşturmuştur. Bağımsızlık sonrası dönemde World Bank tarafından Azerbaycan için oluşturulan tarım reformu göstergeleri kendisi gibi geçiş ekonomisi durumunda olan Bulgaristan, Kazakistan, Moldova ve Kırgızistan gibi emsal ülkelerle mukayese edildiğinde en düşük performansa sahip ülke olmuştur. 1995 yılına gelindiğinde, bağımsızlık arifesinde 1990 yılında elde edilen tarımsal hasılanın ancak %36'sı elde edilebilmiştir. 1996 yılından itibaren devlet, tarımsal üretimin arttırılmasına ağırlık vermiş ve 1996'da tarımsal hasıla 1991 seviyesinin ¾'ü seviyesine yükseltilebilmiştir. Ülkede 1996 yılında petrolün çıkarılması ve ihracatta giderek daha fazla pay alması ile birlikte makroekonomik göstergelerin düzelmesi, petrol sektörünün birden en önemli sektör konumuna gelmesine yol açmıştır. Bu dönüşüm, tarım sektörü üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. Her ne kadar hükümet tarım sektöründe liberalizasyon çalışmaları yapmış olsa da devlet ve kamu otoriteleri özelleştirme konusunda yeterli performansı gösterememişlerdir. Bu dönemde tarım sektörünün zayıflamasında etkili olan diğer bir husus, Tarım Bakanlığı'na etkin şekilde yönlendirmelerde bulunabilecek kamu kurum kuruluşlarının yetersizliğidir. 1997-2003 dönemine ayrıca tarım ürünlerinin fiyatlandırılması ve pazarlanması, toprak reformu, tarımsal üretim süreçleri, kırsal bölgelerde finansman destekleri ve kurumsal düzenleme ve desteklemelerle tarım sektöründe reform ve iyileştirmeler yapılmaya çalışılmıştır. 2000'li yıllarda makroekonomik koşulların düzelmeye başlamasına rağmen, yetersiz ve etkin olmayan iş çevresi ile yetersiz kamu kuruluşları nedeniyle tarımda çalışan iş gücü bu sektörden çekilmeye başlamıştır. Modern teknolojilerin tarım sektöründe kullanılmaması, diğer iş kollarında daha kolay kazanç elde edilme ihtimali gibi faktörlerle gıda işleme ve üretimi hızla düşmeye başlamıştır. 2002 yılında gıda üretimi 1990 seviyesinin %16'sına gerilemiştir (Dudwick, Fock & Sedik, 2007:29-30).

Her ne kadar tarım sektörü ülkede istihdamın 2/5'si gibi önemli bir oranını barındırmış, vergi muafiyetleri, düşük yakıt fiyatları ve yüksek sübvansiyonları sağlanmış olsa da Azerbaycan'da tarım sektörü 2000'li yılların sonlarında istenilen performansa ulaşamamıştır. Toplam yatırımların sadece %2'sini kapsayan tarım sektörü (2008 yılında 16. 2 milyar Manatlık toplam yatırım bütçesi içinde sadece 336 milyon Manat) düşük ücretlerle birleşince, tarım sektöründeki istihdam, 2001-2007 arasında inşaat sektörü başta olmak üzere diğer sektörlere kaymaya başlamıştır (OECD, 2011 :79). Petrolden sonra 2. en büyük ekonomik faaliyet kolu olan tarım sektöründe 2015 yılı itibarıyla toplam işgücünün %37'si istihdam edilmiştir. Buna karşılık aynı yıl içinde tarım sektörünün GSYIH'ya katkısı 3. 3 milyar dolar ile % 6. 8 oranında yer almıştır. Yaklaşık 20 bin km² ekilebilir alanı olan ülkede, 2015 yılında tarım sektörünün payı ihracatta %5 düzeyinde kalmıştır. Sezonda iki ürün verebilecek kalitede toprağa sahip olan Azerbaycan'da pamuk, tütün, çay, sebze ve çeşitli meyveler üretilmektedir. Buna karşılık halen bitkisel verimlilik düşük, teknolojik düzey zayıf, yatırımlar ve kaliteli tohumun yetersiz olduğu ülkede hayvancılık da oldukça düşük düzeydedir (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2017:3).

Tablo-5: Azerbaycan'ın Tarım Ürünleri İhracatı (2014-2018) ($, *1000)

	2014	2015	2016	2017	2018
Taze meyve, fındık, kavun, narenciye ve soyulmuş meyveler	192,165	220,248	243,755	292,654	326,314
Taze sebze, yumur ve kök sebzeler	98,919	91,680	129,022	210,090	233,314
Pamuk	14,499	19,505	24,232	51,962	108,346
Şeker ve şekerleme	221,379	212,207	62,275	40,244	25,474
Sebze, meyve ve fındık preparatları ile bitkilerin diğer bölümleri	17,143	10,857	11,415	15,471	17,426
Hayvan ve bitki yağları ile bunlardan üretilen ürünler	190,335	153,335	17,114	17,047	16,862
Tütün ve tütün mamülleri	12,755	9,406	8,899	15,304	14,265

Kaynak: ITC (2019)

Tablo-5'de Azerbaycan'da 2014-2018 döneminde tarım ürünleri ihracatı verileri açıklanmıştır. Tüm ürünlerde 2014'den 2018'e önemli bir gelişme kaydedilmediği görülmektedir.

5.5. Bilgi Teknolojileri (ICT) Sektörü

Hükümet, ekonomiyi çeşitlendirme kapsamında teknolojiye yönelik yatırımlar gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede hükümet Azerbaycan'ı Kafkaslar'ın ICT hub'ı yapmayı amaçlamış ve Kalkınma ve Ulusal Strateji planlarında 2016-2020 hedefleri arasında bu yönde yatırımlara girişmiş ve bu çerçevede 52 yönetmelik oluşturulmuştur. Strateji yol haritasında yönetsel sistemin geliştirilmesi, iş çevrelerinde işlem verimliliğinin arttırılması, sosyal ve kamu çevrelerinde dijitalleşmenin sağlanması planlanmıştır. Bu hedefe yönelik olarak yeni bağımsız regülasyon yapılarının oluşturulması, telekomünikasyon piyasasının liberalize edilmesi, mobil altyapının güçlendirilmesi, teknoloji tabanlı işlemlerin iş çevresinde arttırılması, elektronik altyapı ve sistemlerinin geliştirilmesi, ICT konusunda beşeri sermayenin vasıflandırılması, kamu kuruluşlarında bilgi sistemlerinin geliştirilmesi ve e-sağlık ve e-okul gibi alt yapıların güçlendirilmesi planlanmıştır. Azerbaycan'ın ICT sektöründen elde ettiği gelir, 2017 yılında GSYIH'nın %1.5'ine denk gelen 610 milyon $'dır. Sektör 2010 yılından itibaren büyüse de genel ekonomi içinde aldığı pay ve gelişme düzeyi diğer sektörlere göre düşük kalmış ve GSYIH içindeki payı yıllar içinde gerilemiştir. ICT sektörü içinde telekomünikasyon, toplam ICT gelirlerinin %88'ini oluşturmaktadır. ICT sektörü içinde kalan basım, yayın, telekomünikasyon ve bilgi hizmetleri toplam GSIYH içinde %2. 2 oranında katma değer oluşturmaktadır. Bu oran AB'ye sonradan eklemlenen Bulgaristan ve Romanya'dan daha düşük bir seviyedir. ICT sektöründe istihdamı 2010-2017 arasında %11 oranında artış yaşamıştır ve işgücü olarak 61.700 kişi istihdam etmektedir. ICT sektöründe istihdam toplam istihdamın sadece %1. 3'ünü oluşturmaktadır (Yoon, 2019:2, 4).

6.AZERBAYCAN'DA YOLSUZLUK VE YOLSUZLUKLA MÜCADELE

Azerbaycan'da oldukça yüksek düzeylerde olan yolsuzluk ve rüşvet, günlük hayatta çok kullanılmayan kavramlardır. Sadigov (2018:494)'un araştırmasında elde ettiği bulgulara göre, ülkede sıklıkla uygulanan ve örneğin kamuda yapılacak bir işin hızlandırılması için verilen rüşveti tarafların genellikle "rüşvet" olarak tanımlanmadığı gözlemlemiştir. Bunun yerine "hürmet etmek" veya "şirinlik vermek" olarak adlandırılan rüşvet, ilgili görevlinin işi daha hızlı yapmasına gösterilen saygı olarak algılanmaktadır. Toplumda rüşvetin iş görme ve işin daha hızlı halledilmesi için adeta gereklilik haline gelmesi, yolsuzlukla mücadelede en önemli sorun olarak değerlendirilebilir.

İstanbul Eylem Planı (Istanbul Action Plan) çerçevesinde 2003 yılında İstanbul'da 5.si düzenlenen Geçiş Ekonomileri için Yolsuzluk Karşıtı Network (Anti-Corruption Network for Transition Economies" toplantısına Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan ve Ukrayna katılmışlardır. Ortak eylem planına göre yolsuzlukla mücadele için yasal düzenlemelerin gözden geçirilmesi ve gerekli yeni düzenlemelerin yapılması, önerilen düzenlemelerin uygulanması ve gözden geçirilmesi kararlaştırılmıştır. Diğer ülkelerde olduğu gibi Azerbaycan, kamu ve özel kurumlarda yaşanmakta olan yolsuzluk ve zayıf kamusal yönetim sorununun farkında olup, bu sorunla mücadele etmek için sosyoekonomik gelişmeler yanında, piyasa ekonomisinin rekabetçi ve tam işler hale getirilmesi, kamu kurumlarının demokratikleştirilmesi gibi düzenlemelere ihtiyaç duyduğunu tespit etmiştir (OECD, 2005:15). Transparency International Corruption Index tarafından yapılan sıralamada 2003 yılında 133 ülke içinde 125. sırada yer alan Azerbaycan, 2018 sıralamasında 180 ülke arasında 152. sırada yer almıştır (Transparency International, 2018). 2003'den 2018 yılına kadar geçen süre içerisinde kamu otoritelerinin yolsuzluğun azaltılması konusunda çaba sarf ettiklerini ifade etmek yerinde olacaktır. 1994 yılında yürürlüğe konan yolsuzluk önleyici yasalar, rüşvet olaylarına karşı alınması gereken tedbirleri ve yaptırımları içermektedir. Buna ek olarak İç İşleri Bakanlığı'na bağlı olarak yolsuzluk suçları ile mücadele birimi oluşturulmuştur. Haziran 2000'de Cumhurbaşkanı, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yolsuzlukla Mücadeleyi Güçlendirme" kanun hükmünde kararnamesini imzalamıştır. Bu kararname ile yolsuzlukla mücadele konusunda özel bir kamu programı ortaya konmaya çalışılmıştır. Güvenli bir ekonomik kalkınma ortamı oluşturmak, hukukun işlerliğini sağlamak, şeffaflığı öncelemek ve kamunun ve yerel otoritelerin etkinliğini arttırmak üzere 2004'ün ilk aylarında yolsuzlukla mücadele konusunda ek bir kanun daha çıkarılmıştır (OECD, 2005:15-16). Ancak yolsuzluğun ülke gündeminden çıkartılması için alınması gereken çok uzun bir yol olduğu da bir gerçektir. Bilhassa gerek kamu çalışanları gerekse özel sektör çalışanlarının yapmakla sorumlu oldukları işi yapmak için ek bir bedel talep etmelerinin yozlaşma, rüşvet ve ahlak dışı bir davranış olduğu gerçeğinin tüm toplum katmanlarına anlatılması gerekmektedir.

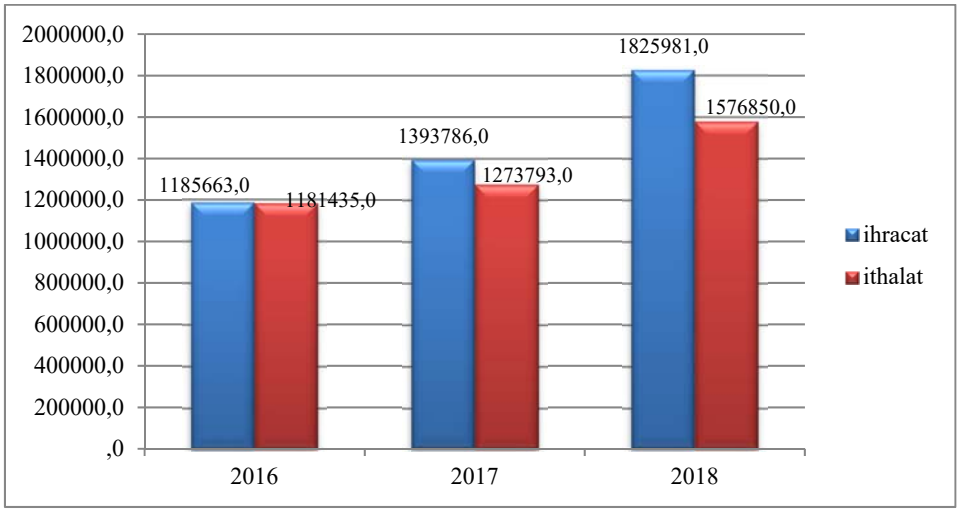
7.AZERBAYCAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Ülkenin bağımsızlığını ilan ettiği yıllardan günümüze, içinde bulunduğu coğrafyada kargaşa ve sorunlar artarak devam etmiştir. Ülkenin ilk kurulduğu dönemlerde, Azerbaycan dış politikalarında dengeli ve pragmatik bir politika izlemiştir. Ermenistan'la devam eden Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle bu ülke hariç diğer komşuları ile iyi ilişkiler kurmaya gayret etmiştir. Bunun yanında, enerjisinin transit yolu üzerinde olan Gürcistan ve Türkiye ile olan ilişkilerine ayrıca önem vermiştir. Türkiye, Azerbaycan için iki nedenden dolayı oldukça önemlidir: Bunlardan birincisi, Türkiye'nin demokratik bir ülke olması ve Avrupa değerlerine uygun bir piyasa ekonomisini ülkede güçlü şekilde işletilmesi Azerbaycan'ın kuruluşundan itibaren Türkiye'yi model olarak aldığı, ikinci önemli neden ise Türkiye'nin Azerbaycan için Avrupa piyasalarına ulaşmada en güvenli kapı olmasıdır. Ayrıca Türkiye, çevre ülkeler arasında Güney Kafkas bölgesi konusunda Rusya ile mücadele edebilecek en güçlü ülke konumundadır (Strimbovschi, 2016:507). Öte yandan Osmanlı döneminden beri devam eden tarihi ve kültürel bağlar ile dil birliği, iki ülke arasında hiçbir zaman zayıflamamış güçlü bağların varlığını korumasını sağlamıştır. "İki ülke, tek millet" sloganı da kültürel bağları en açık şekliyle ifade eden söylemdir. Bu nedenlerden dolayı Türkiye ile yakın ilişki içinde olmanın hem güvenlik hem de ekonomik gerekçelerle çok verimli olacağı düşünülmüştür.

1993'den sonra hızlanan Azerbaycan-Türkiye ekonomik ilişkileri, Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatının artması ve Türk mallarının bu ülke tarafından daha fazla tanınması ile giderek

artan bir trend yakalamıştır. Türk firmalarının bu ülkede şubeler açması da ticari ilişkilerin güçlenmesine yol açmıştır. Ancak iki ülke arasında kültürel ve ekonomik bağlar oluşturulmasının güçlenmesi istenmekle birlikte, yüksek gümrük vergi oranları beklenen performansa ulaşılması önünde önemli bir engeldir. Buna karşılık Rusya, gümrüksüz mal ihracatı avantajı ile Azerbaycan ithalatında önemli bir partner olmayı başarmıştır. İngiltere'nin uzun yıllardır petrole dayalı ilişkileri ve dünya devi BP üzerinden kurduğu ticari bağlantılar yanında, ABD'nin petrol yatırımları, Azerbaycan ile ticari ilişkilerin artmasında önemli avantajlar sağlamaktadır. Kayıt dışı olmakla birlikte, bavul ticareti ve sınır ticareti üzerinden yapılan karşılıklı ticari ilişkilerin kayıt altına alınması ve ülkeler arası ticari ilişkilerin karşılıklı anlaşmalarla güvence altına alınması durumunda Azerbaycan-Türkiye ticari ilişkileri hızlı artış trendi yakalayacaktır. Azerbaycan Türkiye'ye işlenmemiş alüminyum, etilen polimerler, pamuk, demir ve çelikten üretilen yarı mamül, elektrik enerjisi, altın, petrol yağı ve sığır/koyun/kuzu ham derisi ihraç etmektedir. Türkiye'den demir/çelik inşaat aksamı, mobilya aksam ve parçaları, temizlik malzemeleri, petrol yağından elde edilen yağlar, tarım ilaçları, tedavide kullanılacak ilaç, çocuk bezi gibi farklı sektör ürünleri ithal etmektedir (Konya Ticaret Odası, 2019:7-8).

Grafik-3: Azerbaycan'ın Türkiye ile Dış Ticareti ($, *1000) (2016-2018)

Kaynak: ITC (2019)

Grafik-3'de Azerbaycan'ın Türkiye ile yaptığı dış ticaret düzeyi 2016-2018 dönemi için açıklanmıştır.

8.AZERBAYCAN EKONOMİSİNİN SORUNLARI VE BAZI ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Azerbaycan'ın 2020'ye yönelik hedefleri arasında sosyal refah seviyesinin yükseltilmesi, sürdürülebilir ekonomik büyüme, etkin bir kamu yönetimi, hukukun üstünlüğünün teyit edilmesi, insan hakları ve bireysel özgürlükler konusunda ilerlemelerin sağlanması ve sivil toplumun kamusal hayatta etkinliğinin arttırılması hedeflenmektedir. Bu hedeflere yönelik olarak ortaya konan politikalara yönelik değerlendirmeler ve alternatif politika önerileri aşağıda açıklanmıştır.

a. Para ve Maliye Politikalarına İlişkin Öneriler

Zengin doğal kaynaklara sahip olan ülkelerin genelinde olduğu gibi Azerbaycan'da da doğal kaynağın ülkeye sağladığı yüksek gelir, kamu harcamalarının hızlı şekilde artmasına, tüketimin artmasına ve bunların sonucu olarak piyasaya daha fazla para enjeksiyonuna yol

açar. Ülke, uluslararası bir şokla karşılaştığında, ya da kaynağa dayalı gelir azaldığında, ekonomi hızlı bir türbulansa girer ve ekonomideki refah seviyesi bir anda alt üst olur (Bayramov & Orujova, 2017:313). Bu nedenle öncelikle Azerbaycan devletinin içinde bulunduğu coğrafya ve dönemi iyi şekilde analiz edilerek dış ekonomik ve siyasi çevrenin gereklerine uygun para ve maliye politikaları geliştirmeleri gerekmektedir. Bu çerçevede reformlar hızlandırılmalı, özel sektörün öncelendiği sektörel çeşitlendirmeye gidilmeli ve mali kurala bağlanmalıdır. Dalgalı kur rejimi altında kambiyo oralarının esnekliği geliştirilmeli, bu sayede dış şoklara karşı daha sağlam bir finansal görünüm kazanılmalıdır. Kötü performansa sahip bankalar kapatılmalı, bankacılık sektörü yeniden gözden geçirilmeli ve finansal sektör değerlendirme programı ile ortaya konan tavsiyeler yerine getirilmelidir. Ülkenin ekonomi potansiyelinin geliştirilmesi için yapısal reformlara hızla başlanmalıdır (IMF, 2016:6). 2019 yılı içinde asgari ücretlerde yapılan iyileştirmeler ve emekli maaşlarında yapılan artışlarla özel tüketimde geçici bir artış beklenmektedir. Mevcut vergi sistemi ve gümrük vergileri üzerinde yapılması planlanan reformlar kayıt dışı ekonominin azalmasına yol açacaktır. İç talepteki kademeli iyileşme, enflasyonu bir miktar arttıracak olup CPI enflasyonun 2022'de %3'e yükselmesi beklenmektedir. Bu makroekonomik tabloda, para politikaları bir miktar gevşetilebilir. Petrol fiyatlarında herhangi bir azalma olmaksızın gaz ihracatında görülecek artışla cari işlemler bilançosu GSYIH'nın %12'si kadar fazla verebilecektir. Sermaye çıkışlarının düşük düzeyde olacağı beklenirken, ithalat iç talebi dengeleyecek şekilde devam edecektir. Küresel ölçekte görülen yavaşlama ve artan jeopolitik riskler petrol fiyatlarını ve Azerbaycan'ın büyüme performansını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Türkiye ve Rusya gibi Azerbaycan'ın iki önemli ticari partnerinde yaşanmakta olan gerilimler, bu ülkelerde olabilecek ekonomik bir sorunun Azerbaycan'a da sirayet etmesine yol açabilecektir. Bu nedenle makroekonomik yapının güçlendirilmesi, esnek bir döviz kur rejimi dışarıdan gelebilecek şokların etkisini önemli ölçüde azaltacaktır. Öte yandan Azerbaycan ekonomisindeki en önemli risk iç piyasa ile ilgilidir. Ekonomi ağırlıklı olarak artan gaz ihracatına bağlı olduğundan, ekonomik büyümede beklenen artış orta vade için geçici olabilir. Enerji dışı sektörlerde büyüme, özel sektör yatırımlarının arttırılması ve piyasada kamu ayak izlerinin azaltılması sağlanmadan mümkün görünmemektedir. Bunun yanında piyasada rekabetin ve beşeri sermayenin güçlendirilmesi de diğer önemli kazanımlar olacaktır. 2019 bütçesi içinde eğitime ayrılan payın %13'e yükseltilmesi yanında sağlık harcamalarının %44.5'e çıkarılması beşeri sermayenin kalitelenmesi açısından önemli birer girişim olacaktır (World Bank, 2019a:52). Ayrıca, ülkede rekabetin arttırılması için uygun bir ekosistemin oluşturulması, pasif vergi politikalarından aktif politikalara geçiş ve vergi oranlarında iş dünyası lehine düzenlemelerin yapılması oldukça önemlidir. Bunun yanında, elde edilen bütçe fazlasının korunması ve bu fazlanın gerekli altyapı yatırımlarına aktarılması da hayati öneme haizdir (Presidency of Republic of Azerbaijan, 2012:12).

b. Tarım Sektörüne İlişkin Öneriler

Yer altı zenginliklerin ihracatına dayalı ekonomilere sahip birçok ülkede olduğu gibi "Hollanda hastalığı" sorununa karşı ülkenin alması gereken belli tedbirler olmalıdır. Petrol en önemli ihraç kalemi olana kadar uzun yıllar boyunca tarım ülkesi olan Azerbaycan, petrol dışı sektörlerin başında gelen tarım sektörüne ayrıca önem vermesi gerekmektedir. Tarım gerek ekolojik gerekse ekonomik boyutları ile stratejik bir sektördür. Tarımın ekonomik katkısı yanında ayrıca ekolojik denge, hayvan ve bitki türlerinin korunması gibi gelecek nesilleri de ilgilendiren etkileri nedeniyle üzerinde önemle durulması gereken bir sektördür (Huseyn, 2011:154, 161). Bu nedenlerle öncelikle Azerbaycan hükümetinin toprak ve suyun korunması konusunda tedbirler alması gerekmektedir. Hayvan yetiştiriciliği konusuna da ağırlık verilmeli, küçük ve büyük baş hayvan besiciliğinde sayı, kalite yönünde iyileştirme

yapılabilmesi için uygulanacak yeni teknolojilerde devlet desteğiyle sağlanmalıdır. Bölgeye ait hayvanlarda ayrıca ırk ve gen havuzunuz korunması gerekir. Bölgede uzun süreden beri devam eden erozyon dolayısıyla ekilebilir alanların kaybı konusunda gerekli tedbirlerin alınması gerekir (Aliyev, 2018:91). Mikro finans uygulamaları da tarım sektöründe istihdam olan kişiler için önemli katkılar sağlayacaktır. Zira Azerbaycan, yüksek büyüme potansiyeline karşın, periferdeki bölgelerinin finansmanı konusunda yeterli derecede etkin değildir. Öte yandan Azerbaycan hükümeti petrol dışı sektörlerde sürdürülebilir büyüme yakalamak istediğinden, tarım sektörü gibi petrolden sonra en önemli çalışan barındıran sektörde mikro finansman destekleri ile bu sektörün güçlenmesi oldukça etkin bir performans ortaya koyabilecektir. Çiftçilere yapılacak eğitim ve finansman destekleri ile petrol sektöründe görülen yüksek verimlilik tarım sektöründe de görülebilecektir (Hering & Musshoff, 2016:219). Tarım sektöründe faaliyet gösteren kişilerin genel olarak alt ve orta alt ekonomik sınıftan olmaları nedeniyle, alınacak tedbirlerle yoksulluğun azaltılmasında önemli bir başarı yakalanmış olacaktır. Gerçekten de 2000'li yılların başlarından itibaren ülkede refah seviyesinin yükselmesiyle birlikte yoksulluğun azaltılmasına yönelik önemli çalışmalar ve sosyal politikalarla ve önemli mesafeler de kat edilmiştir. Bu noktada "mutlak yoksulluk" durumundaki bireylerin orta sınıfa yükseltilmesi ve toplum içinde yerlerinin sağlamlaştırılması hedeflenmektedir (Presidency of Republic of Azerbaijan, 2012:11).

Öte yandan, Azerbaycan ekonomisinin sürdürülebilirliği için teknolojik gelişme, inovasyona dönük üretim ve dengeli bir tarım politikası oldukça kritik öneme haizdir. Devlet tarafından uzun zaman boyunca ihmal edilmiş olan tarım sektörüne yönelik DYY'lar üretimin ve verimliliğin artmasına, tarımda modern teknolojinin aktif şekilde kullanılmasına ve halen elde edilenden çok daha yüksek ürün ve hasıla elde edilmesine yol açacaktır. Bu çerçevede Azerbaycan'ın ekonomi çeşitlendirmesi çalışmalarında tarım sektörüne yönelik DYY teşviklerine ağırlık vermesi ülkeye DYY çekme yanında, geri kalmış sektörün canlanmasına ve güçlenmesine önemli bir katkı sağlayacaktır. Tarımda üretimin artması, iç talebin karşılanmasına, ithal ürünlere bağımlılığın azalmasına, istihdamın artmasına ve sektörün güçlenmesine katkı sağlayacaktır. DYY özellikle bakliyat, taze meyve, sebze, çay, tütün ve pamuk üretiminde önemli katkı sağlayabilirler (Allahverdiyeva, 2017:52).

Ülkede hidrokarbon üretimindeki artışa bağlı olarak ekolojik sorunlar da sıklıkla gündeme gelmektedir. Bilhassa Abşeron Yarımadası ve Hazar Denizi bölgelerinde doğal kaynak çıkarma esnasında çevreye duyarlı olmayan yöntemlerin kullanılması bazı ekolojik sorunları gündeme getirmiştir. Bunun yanında halen Ermenistan işgali altında olan bölgelerde yaşanmış olan geniş çaplı orman yangınları neticesinde de ciddi ekolojik sorunlar ortaya çıkmıştır. Ülkenin içme suyu kaynaklarının komşu ülkelerin radyoaktif, kimyasal ve diğer zararlı maddelerle kirletilmesi sonucunda toplumun içme suyu ihtiyacını karşılama konusunda sıkıntılar olabileceğini işaret etmektedir. Bu riskler göz önünde bulundurularak hükümetin çevre koruma ve toplumun genel sağlık ve ihtiyaçlarını giderme konusunda hızlı bir eylem planı oluşturup girişimlerde bulunmasında önemli fayda vardır (Presidency of Republic of Azerbaijan, 2012:8).

c. Bankacılık Sektörüne İlişkin Öneriler

Azerbaycan'da bankacılık sistemi petrol dışı sektörlerin ana fon kaynağı olma noktasına gelmiş olması nedeniyle önemli güçlüklerle karşı karşıyadır. Diğer makroekonomik göstergelerle mukayese edildiğinde görece daha iyi bir büyüme performansı ortaya koysa da sektörün potansiyeli halen ülke ihtiyaçlarının oldukça gerisindedir. Azerbaycan'ın bankacılık sistemi, yerel ekonomide fon kaynakları elde etme ve petrol dışı sektörlerde hızlı gelişme sağlama konularında güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bankacılık sisteminin gelişme sürecinde

ortaya konan diğer makroekonomik göstergelere rağmen ülkenin artan ihtiyaçlarını karşılamaktan halen uzaktır. En önemli güçlük, ülkeye yabancı sermaye çekme konusunda bankaların minimum sermaye düzeyi ile ilgili yaşanmaktadır (OECD, 2016:18). Bankaların minimum sermaye düzeylerinin ve kurumsal yönetimin zayıflığı yanında şeffaflığın yetersizliği de ülkeye yabancı sermaye çekme konusunda yetersizliklere yol açmaktadır. Bu nedenle bankacılık sektörüne yönelik güçlü reformların yapılması gerekmektedir. Bu noktada Azerbaycan Merkez Bankası'nın bağımsızlığının güvence altına alınması küresel finansal sistemle entegrasyonda en önemli konuların başında gelmektedir. Azeri bankalarının henüz giderilememiş olan yapısal sorunlardan da söz etmek gerekir. Kamuya ait bankalar da bu boşlukta monopol gibi faaliyet göstermeye başlamışlardır. Bu tabloda, mevduat sigortaları gerek mudiler gerekse bankalar için önemli bir güvence ortaya koymaktadır. Güçlü sermaye tabanına sahip bankalar gereksiz risk almak zorunda kalmayacaklar, bu sayede de banka iflasları gibi istenmeyen durumlar da yaşanmayacaktır (Isazade, 2009:31).

Özelde bankacılık sektörünün, genelde finans sektörünün iyileştirilmesi ve büyümenin desteklenmesi için düzenleyici ve denetleyici düzenlemelerin yapılması yanında makro ihtiyati politikaların geliştirilmesi gerekir. Kriz yönetimi konusunda gerekli çalışmaların yapılarak bankaların karşı karşıya kalabilecekleri risklerde devlet müdahalesinin en aza indirgenmesi hedeflenmelidir (IMF, 2019:2). Bütçe dengesinin yeniden sağlanması için başta bankacılık sektörü olmak üzere banka dışı kredi veren organizasyonlar, sigorta şirketleri, leasing kuruluşları, hisse senedi piyasası ve faktöring kuruluşlarına yönelik düzenlemeler yapılmasında fayda vardır.

d. Doğrudan Yabancı Yatırımların Petrol Dışı Sektörlere Yönlendirilmesine İlişkin Öneriler

Ülkeye yönelik DYY'ların çok büyük kısmı yer altı zenginliklerine yönelik yapılan yatırımlardır. Azerbaycan ekonomisini çeşitlendirmeye ihtiyaç duyduğu ve bu yönde girişimlerde bulunduğundan yola çıkılarak, Azerbaycan hükümetinin DYY'ları petrol dışı sektörlere yöneltecek özendirici girişimlerde bulunması isabetli olacaktır (Allahverdiyeva, 2017:50). Petrol dışı sektörlerde DYY'lar teşvik edilirken KOBİ'lerin gelişmelerine de katkı sağlayacak şekilde planlamaların yapılması önemlidir. KOBİ'lerin ekonomide daha etkin ve daha fazla yatırım çeker noktaya gelebilmeleri için ekonomide petrol dışı sektörlerin güçlendirilmesi ve sektör çeşitlendirmesinin ciddi bir şekilde ele alınması gerekir. Bu şekilde halen oldukça sınırlı olan DYY'lar imalat ve üretimle ilintili hizmet sektörlerine daha fazla çekilebilecektir (OECD, 2019:21). Ayrıca küresel değer zinciri içine giren firmalar ve çok uluslu şirketler arasında gelişecek ticari ilişkilerle ülkeye daha fazla DYY çekme imkanı da ortaya çıkacaktır. DYY sayesinde, KOBİ'lere yönelik bilgi ve teknoloji transferinin sağlanması da söz konusu olacaktır. Bu konuda yapılan birçok çalışmada yerel firmaların daha yüksek teknolojik bilgi ve teknolojik donanıma sahip olmasının, yabancı firmalarla daha fazla bilgi ve teknoloji yoğun bağlantılar kurabilme imkanı doğurduğu açıklanmıştır. Bu teknolojik seviyeyi yakalamak için de beşeri sermayenin gereken donanımı sağlaması ve belirli vasıflara sahip olması gerekir. Bu konuda Azerbaycan hükümeti Çalışma ve Sosyal güvenlik Bakanlığı bünyesinde oluşturulan "Sertifika Merkezi" oluşturmuş ve beşeri sermayenin iş başı eğitim ve diğer yöntemlerle vasıflandırılması konusunda girişimlerde bulunmuşlardır (OECD, 2019:31, 33). Ayrıca, iş dünyasında yatırımcıların haklarının korunması, hukukun üstünlüğünün sağlanması için ek kanunların çıkarılarak hakların güvence altına alınması da gerekir. Yabancı piyasalarda rekabetçi bir pozisyon alabilmek için girişimcileri destekleyici uygulamalar, ihracatı özendirici tedbirler alınmalıdır. İhracat konusunda KOBİ'ler cesaretlendirilmelidir. DYY çekme konusunda çaba gösterilirken bir

yandan da güçlü yabancı rakiplerine karşı yerel piyasayı koruyucu tedbirler alınmalıdır. Rekabet desteklenirken tekelleşmeyi önleyici yasalar da sisteme dahil edilmelidir. Tüketici haklarının korunması, ürün kalitesinin belli seviyede tutulmasına yönelik etkin mekanizmaların geliştirilmesi de ekosisteme önemli katkı sağlayacaktır (Presidency of Republic of Azerbaijan, 2012:12-13).

e. Yolsuzlukla Mücadeleye İlişkin Öneriler

Ülkede uzun süreden beri çaba sarf edilmekle birlikte, henüz ciddi bir gerileme kaydedilemeyen yolsuzluk sorununa karşı alınması gereken tedbirler aşağıda sıralanmıştır (OECD, 2005:17-18):

i. Devletin yolsuzluğu baskı altına alacak ilave kanunlar, yönetmelikler ve tedbirler alması gerekir. Kanunlar basit, açık ve anlaşılır olmalıdır. Yolsuzlukla ilgili muhakeme ve yargı süreçleri bireysel inisiyatiflere değil, yürürlükteki yasalara göre standart olmalıdır.

ii. Yolsuzlukla mücadelede yargı süreçleri ve savcı-hakim ilişkisi olabildiğince fonksiyonel ve pratik hale getirilmelidir.

iii. Spesifik olarak yolsuzluk konusunda uzmanlaşmış ekiplerin araştırma ve yargısal süreçlerde aktif olması gerekir.

i. Yolsuzluk önleyici sosyal çalışmalar ve eğitim programları düzenlenmelidir. Kamu spotları ve kampanyalarla kamuoyunun dikkatini çekerek duyarlılığın arttırılması da önemlidir.

ii. Yolsuzlukla mücadele için belirli kurumların öncelikli olarak seçilmesi ve bunlara odaklanarak yolsuzlukla mücadelede başarılı sonuçların alınması, en başta hedeflenen kurumlar olmak üzere diğer kurumlarda da pozitif gelişmelerin yaşanmasına kapı aralayacaktır. Bu çerçevede memurların ihtiyari karar alma yetkilerinin kısıtlanması, iç denetimlerin arttırılması, önleyici tedbirlerin güçlendirilmesi, şeffaflık esasına göre personel alımlarının yapılması yanında gelişmelerin denetlenmesi ve kamuya duyurulması yolsuzluğun kamu kurumlarında azaltılması konusunda önemli düzeyde katkı sağlayacaktır.

iii. Kamu ve özel sektörü kapsayan ayrıntılı ve düzenli anketlerin yapılması da önemlidir. Bu sayede hem yolsuzlukla mücadele performansı ortaya konacak hem de devam eden yolsuzluk olaylarına yönelik olarak düzey, nedenler ve eğilimler noktasında daha ayrıntılı bilgi sahibi olma imkanına kavuşulmuş olacaktır. Bu noktada özel sektörün ve özellikle sivil toplumun ve STK'ların sürece dahil edilmesi yolsuzlukla mücadele gücünü arttıracaktır.

iv. Yoksulluk, suça yatkınlık ve yolsuzluk arasındaki ilişki de ülkenin ekonomisi yanında sosyal ve demokratik koşullardaki düzelmesi ile büyük ölçüde zayıflayacaktır.

f. Kayıt Dışı Ekonominin Kontrol Altına Alınmasına İlişkin Öneriler

Kayıt dışı ekonomi her ne kadar işsizler için istihdam alanı oluşturup bebek ekonomilerin gelişmesini sağlar ve bürokrasinin azalması ile rekabeti arttırır ise de kamu bütçesini olumsuz yönde etkiler. Bireylerin gerçek gelirleri tespit edilemediği için devlet önemli düzeyde vergi gelirinden mahrum kalır, GSYIH eksik hesaplanır ve vergi tabanı sınırlı kalır. Bütçe kısıtları, bankacılık sisteminin gelişmemesi ve yolsuzluk da bu duruma eşlik eder. Ayrıca, doğrudan yabancı sermaye girişlerini de olumsuz etkilenir. Bu nedenle devletin hızlı şekilde kayıt dışı ekonomiyi görünür hale getirmesi gerekmektedir. Bu çerçevede mikroekonomik düzeyde reformlar gerçekleştirmeli, rekabeti kayıtlı şekilde sağlamalı ve bebek ekonomilerin güçlenmesine ön ayak olmalıdır (OECD, 2011:79). Kayıt dışılık ile mücadele her şeyden önce

bir zihniyet meselesidir. Bu konuda etkin bir mücadele verilmediği takdirde ileriki dönemlerde kayıt dışılığı kırmak amacıyla gerçekleştirilecek yapısal reformların başarı şansı olmayacaktır.

g. ICT'nin Yaygınlaştırılması ve Eğitime İlişkin Öneriler

Uluslararası rekabette varlığını sürdürebilmek için Azerbaycan'ın geleneksel ekonomik kalıplardan çıkıp "bilgi temelli ekonomi" yapısına dönüştürülmesi gerekmektedir. Bu nedenle beşeri sermayenin bu yönde geliştirilmesi oldukça önemlidir. Eğitim sisteminde radikal değişimlerin yapılması, hayat boyu eğitim imkanlarının geliştirilmesi, ICT'nin eğitimdeki ağırlığının arttırılması, her alanda ve tüm sektörlerde bilgisayar tabanlı çalışma modelinin içselleştirilmesi oldukça önemlidir (Presidency of Republic of Azerbaijan, 2012:7).

Eğitim ile ilgili reformlar, beşeri sermaye gücünün uzun dönemli büyüme performansının belirleyicisi olduğu tezine dayandırılmalıdır. Eğitim politikalarını dizayn ederken hem ülkenin kaliteli ara eleman ihtiyacı gözetilmeli hem de ar ge faaliyetlerine katkı yapacak kalifiye işgücünün yetiştirilmesi hedeflenmelidir. Ülkede teknoloji geliştirme merkezleri güçlendirilmeli ve beyin göçünü engelleyecek tedbirler alınmalıdır.

SONUÇ

Azerbaycan'ın 1991'de SSCB'den bağımsızlığını ilan etmesi sonrası dönemde gösterdiği makroekonomik gelişim ve ekonomik büyüme performansının ayrıntılı şekilde incelendiği çalışmada şu bulgulara ulaşılmıştır. Uzun yıllar boyunca tarım ülkesi olan ve SSCB döneminde metal üretimi dışında önemli bir üretim gücüne sahip olmayan Azerbaycan, bağımsızlığın ilk yıllarında Ermenistan ile Dağlık Karabağ konusunda yaşanan anlaşmazlık neticesinde patlayan savaş ve diğer iç siyasi dalgalanmalarla oldukça sıkıntılı bir dönem geçirmiştir. Savaş sonrası dönemde ülke, Aliyev'in cumhurbaşkanlığına seçilmesini takip eden ilk yıllarda petrolün ekonomi içinde ağırlığının artmasıyla yüksek bir büyüme ve ekonomik kalkınma performansı göstermiştir. Küresel Kriz'e kadar yüksek büyüme performansı devam etmiş, ancak ticari partnerlerinin krizden etkilenmesi ve küresel ölçekte düşen petrol fiyatlarının da etkisi ile keskin bir daralma dönemine girilmiştir. Petrolün ülke ekonomisinde ağırlığının artması ve tarım sektörü başta olmak üzere, diğer tüm sektörlerin petrole dayalı sektör karşısında önemini kaybetmesi, doğal kaynak zengini diğer ülkelerde sıklıkla görülen "Hollanda Hastalığı" ve "doğal kaynak talihsizliği" gibi sorunların Azerbaycan ekonomisi için de tehdit oluşturabileceği gündeme gelmiştir. Ülke ekonomisinin tek sektöre ve tek ürünün ihracatına bağlı olması, yakın geçmişte petrol fiyatlarındaki düşmede yaşandığı gibi, dış şoklara karşı daha kırılgan bir görünüm ortaya konmasına yol açabilir. Bu riski minimize etmek için hükümet, tarım ve bilişim sektörleri başta olmak üzere diğer sektörlerin güçlendirilmesine ve olabildiğince ekonomik çeşitlendirmeye gitmenin ehemmiyetini fark etmiştir. Her ne kadar ekonomik çeşitlendirme konusunda girişimlerde bulunulmuş olsa da tarım, turizm ve ICT gibi sektörlerde henüz önemli bir ilerleme kaydedilememiştir. Esasen ülke ekonomisi halen güçlü bir şekilde petrol, petrol türevleri ve doğal gaz ihracatına bağlı bir görünüm arz etmektedir. Bu çerçevede elde edilen petrol gelirlerinin diğer sektörlerin güçlendirilmesi konusunda alt yapı yatırımlarına aktarılması hayati öneme haizdir. İş dünyasında gerek DYY yapmak isteyen yabancı yatırımcılara ve gerekse yerli yatırımcılara yönelik vergi teşvikleri, arazi teşvikleri, hukuki düzenlemeler yapılması ve KOBİ'lerin eğitim ve finansal yönden desteklenmesi önemli bir katkı olacaktır. Ülkenin en önemli istihdam alanlarından olan ve orta altı ve alt gelir grubunun en fazla yoğunlaştığı tarım kesimine yönelik olarak yapılacak teşvik ve sübvansiyonlarla bir yandan

istihdam imkanları genişletilirken ülkenin kendi ihtiyacı olan ve yurt dışından ithal ettiği gıda maddelerinin üretimi sağlanacak, diğer yandan yeni ihraç kalemlerinin oluşturulması imkanı doğacaktır. Bu noktada tarımda teknolojinin aktif şekilde kullanılması, yerli hayvan ve bitki ırklarının korunarak ırkların ıslah edilmesi, tarımda üretimin artması için oldukça önemlidir. Öte yandan, ülke yönetiminde ve kamu hizmetlerinde kurumsallaşmanın sağlanması, şeffaflığın ve hesap verilebilirliğin güçlendirilmesi, yolsuzlukla mücadelede ciddi ve caydırıcı tedbirlerin alınması, projelerin en verimli şekilde gerçekleşmesi için önemli girişimler olacaktır. ICT'nin ülkede her sektörde etkin şekilde kullanılması da oldukça kritiktir. Kamu hizmetlerinde teknolojiden istifade edilmesi hem güveli hem de hızlı hizmetin gerçekleşmesini sağlayacaktır. Bankacılık sektöründe ICT tabanlı hizmetlerin sağlanması bir yandan bankacılık ve finans sektörünün güçlenmesine, diğer yandan da mobil bankacılık ve internet bankacılık işlemleri gibi işlemlerle sektörün derinleşmesine katkı sunacaktır. ICT'nin her sektörde derinleşmesi petrol dışı sektörlerde de DYY çekme konusunda önemli bir avantaj sağlayacaktır. Elde edilen yüksek gelirin, savunma sanayii gibi yüksek katma değerli sektörlerin oluşturulması ve güçlendirilmesine aktarılması da oldukça akılcı bir yöntem olacaktır. Tüm bunların yanında, petrol gelirlerinin toplumun tüm katmanlarına adil şekilde dağıtılarak artan refah seviyesinden eşit hisse sahibi olma konusunda devlete önemli bir rol düşmektedir. Bu çerçevede eğitim ve sağlık hizmetleri gibi beşeri sermayenin kalitelenmesi konusunda iki temel konuda devletin elde ettiği gelirleri bu sektörlere aktararak çaba sarf etmesi gerekir. Zira orta ve uzun vadede sağlıklı ve yüksek vasıflı genç nesiller, ekonomiler için dinamo vazifesi görürler. Yüksek vasıflara sahip beşeri sermaye hem yerel ekonomide önemli yatırımlar yaparak istihdam imkanlarını oluşturur, işsizlik azalır, hem de yurt dışından yatırım çekme konusunda önemli bir avantaj sağlar. Doğal kaynak zengini birçok ülke örneğinde, doğal kaynaktan elde edilen gelirlerin doğru ve gerekli alanlara yatırım yapılmak yerine belli ellerde toplandığı ve doğal kaynağa olan bağımlılığın giderek arttığı sıklıkla görülür. Doğal kaynak çıkarma ve işleme süreçleri ekolojik yapı ve çevre üzerinde de olumsuz sonuçlar doğurabilir. Bu nedenle politika koyucuların petrol ve doğal gaz çıkartılan ve işlenen bölgelerde çevrenin ve ekolojik dengenin korunması, sürdürülebilir çevre şartlarının oluşturulması konusunda gerekli adımları atması gerekir. Azerbaycan'ın bu risklere karşı tedbirli davranması, gelecek nesillerin bu zenginliklerden optimal düzeyde istifade etmesi ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı sağlaması açısından hayati öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

Aliyev, R. (2018). Agriculture in Azerbaijan and its development prospects. *ACTA Scientific Agriculture,* Vol. 2, Issue 8, August 2018, 79-91.

Allahverdiyeva, T. (2017). Perspective of diverting transnational coporations activities to teh develpoment of non-oil sector in Azerbaijan. *Sudia UBB. Europaea,* LXII, 4, 45-56.

Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs (2019). General information. http://mfa.gov.az/en/content/8.

Bayramov, V. ve Orujova, L. (2017). Volatility, Diversificatiob and oil shock in resource-rich Turkic countries: avenoes for recovery. *Bilig,* 83, Autumn 2017, 303-320.

Bayulgen, O. (2010). *Foreign investment and political regimes: the oil sector in Azerbaijan, Russia, and Norway.* Cambridge University Press, Cambridge, UK.

BP (2019). Statistic Review of World Energy 2019. 68th Edition, https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf.

Cornell, S. (2011). *Azerbaijan Since Independence.* M. E. Sharpe, New York.

Curtis, G. (1995). *Armenia, Azerbaijan and Georgia, country studies.* Library of Congress, Federal Research, Research completed in March 1994.

Çelikkaya, A. (2014). Azerbaycan'da petrol dışı vergi sisteminin gelişimi ve reform önerileri. *Bilig,* Güz 2014, 93-122.

Dudwick, N.; Fock, K. & Sedik, D. (2007). Land reform and farm restructuring in transition countries, the experinece of Bulgaria, Moldova, Azrebaijan, and Kazakhistan. *World Bank Working Paper,* No.104, Washington DC, USA.

Ergun, A. (2010). Post-Soviet political transformation in Azerbaijan: Political elite, civil society and the trial of democratization. *Uluslararası İlişkiler,* 7(26), Summer 2010, 67-85.

Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (2017). *Azerbaycan dış ticaret stratejisi çalışması.* AB ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Dış Ticaret Stratejileri Çalışma Grubu, Mart 2017.

Hering, I. & Musshoff, O. (2016). Forewarned is forearmed-repayment delays in microfinance relationship. *Architecture Finance Review,* 77(2), 218-238.

Huseyn, R. (2011). Azerbayan'da petrole dayalı ekonomiden çok sektörlü ekonomiye geçişin gerekliliği ve tarım. *Bilig,* 50, Güz 2011, 147-166.

Isazade, A. R. (2009). Azerbaijan: deposit insurance system. *Journal of Financial Regulation and Compliance*, 17(3), 318-335.

ITC (Trade Map) (2019). Bilateral trade between Azeraijan and Turkey Products https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c031%7c%7c792%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1

IMF (2016). *Republic of Azerbaijan. IMF Country Report,* No. 16/296, September 2016.

IMF (2019). *Regional Economic Outlook, Caucasus and Central Asia,* World Economic and Financial Surveys, April 2019,

Ismailzade, F. (2006). Russia's energy interests in Azerbaijan: a comperative study of the 1990s and the 2000s. *Russian Foreing Energy Policy,* Series Ed. K. Rosner, Global Marketing Briefings (GMB) Publishing, London, UK.

Karaca, N.; Aydoğdu, B. & Bozkırlı, D. (2016). *Azerbaycan Cumhuriyeti ülke raporu*. Serhat Kalkınma Ajansı, İlbey Matbaa, Aralık 2016, İstanbul.

Konya Ticaret Odası (2019). *Azerbaycan ülke raporu.* Konya Ticaret Odası Dış Ticaret Servisi, Şubat 2019.

Mollaer, F. (2004). Azerbaycan'da demokrasi ve geleceği üzerine bazı gözlemler. *Bilgi*, 8, 63-78.

OECD (2005). *Fighting corruption in transition economies, Azerbaijan.* OECD publishing, Paris, France.

OECD (2011). *Development in eastern Europe and the south Caucasus: Armenia, Azerbaijan, Georgia, Republic of Moldova and Ukraine.* OECD Publishing.

OECD (2016). *Global Forum on the Transparency and Exchange of Information for Tax Purposes Peer Review Azerbaijan 2016, Phase 2: Implementation of the Standard in Practice,* November 2016.

OECD (2019). *Azerbaijan: linking domestic suppliers with foreing investors.* OECD Publishing, Paris.

Presidency of Republic of Azerbaijan (2012) *Policy-Azerbaijan 2020: Look in to the future concept of development.* Government of Azerbaijan Publishment-Presidential website, December 2012, https://president.az/files/future_en.pdf.

PWC Azerbaijan (2019). *Doing business and investing in Azerbaijan guide,* 2019 edition. https://www.pwc.com/az/en/publications/dbg.html.

Rahimov, V., Adigozalov, S. ve Mammadov, F. (2016). *Determinants of Inflation in Azerbaijan.* Central Bank of The Republic of Azerbaijan, Working Paper Series No.7, 1-19.

Republic of Azerbaijan (2019). *Second voluntary national reviews of Republic of Azerbaijan on the "transforming our world: the 2030 agenda for sustainable development",* 2019. https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/23411AZERBAIJAN_VNR_Report.pdf.

Sadigov, T. (2018). Psiychological dimension of corruption, how are citizens likely to support anti-corruption policies in Azerbaijan? *International Journal of Sociology and Social Policy,* 38, 5/6, 484-508.

Strimbovschi, S. (2016). The influence of energy resources in developing "pragmatic" relations between Azerbaijan and the west. *CES Working Papers,* Vol.VIII, Issue.3, 505-521.

Transparency International (TI) (2018). Azerbaijan, https://www.transparency.org/country/AZE.

UN (2019). *World economic situation and prospects 2019.* UN Publishing, New York.

World Bank (2019a). *Financial inclusion, Europe and Central Asia Economic Update*. Office of the Chief Economist, Spring 2019.

Word Bank (2019b). *GDP Growth annual*, https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=AZ.

Yoon, S. (2019). *Azerbaijan: Country digital development overview.* Asian Development Bank Country Diagnosis, January 2019.